

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

КОЛІСНИК Григорій Іванович

**Креативний потенціал особистості та способи його внутрішньої
актуалізації у студентів / The creative potential of the individual and ways of
its internal updating in the students**

спеціальність 231 – Соціальна робота
освітньо-наукова програма – Соціальна робота та соціальна політика

Випускна кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
СРСПм-21
Г.І. Колісник

Науковий керівник:
д.пс.н., професор С.К. Шандрук

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ А.В. Фурман

ТЕРНОПІЛЬ-2020

АНОТАЦІЯ

Колісник Г.І. Креативний потенціал особистості та способи його внутрішньої актуалізації у студентів. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за галуззю знань 23 – соціальна робота, спеціальність 231 – соціальна робота, освітньо-наукова програма «Соціальна робота та соціальна політика». Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2020.

У магістерській роботі здійснено вивчення умов внутрішньої актуалізації креативного потенціалу студентів. Зокрема, показано історію вивчення креативності і намічено магістральні напрямки формування креативного потенціалу студентів в процесі підготовки, також розглянуто інтелект і креативність як чинники фахової успішності та соціальну сутність креативності, апробовано програму розвитку креативності як умови фахової спроможності та визначено засоби реалізації соціально-психологічної готовності студентів до подальшої трудової діяльності.

ANNOTATION

Kolisnyk H.I. The creative potential of the individual and ways of its internal updating in the students. Manuscript.

Research for the master's degree in the field of knowledge 23 – social work, specialty 231 – social work, educational and educational program «Social work and social policy». Ternopil National Economic University, Ternopil, 2020.

In the master's theses the study of the conditions of internal actualization of the creative potential of students is carried out. In particular, the history of studying creativity is shown and the main directions of formation of creative potential of students in the process of preparation are outlined, intelligence and creativity as factors of professional success and social essence of creativity are considered, the program of creativity development as conditions of professional ability further employment.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ЯСКРАВІЙ КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	
ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА РИСА СТУДЕНТА ЗВО	
7	
1.1. Історія вивчення креативності у соціально-психологічній науці	7
1.2. Магістральні напрямки формування креативного потенціалу студентів в процесі професійної підготовки	18
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2	
ІНТЕЛЕКТ ТА КРЕАТИВНІСТЬ	
ЯК ЧИННИКИ ФАХОВОЇ УСПІШНОСТІ	
28	
2.1. Самоактуалізація та інтелект як осереддя формування креативності студентів	28
2.2. Аксиологічний аспект та соціальна сутність креативності	35
2.3. Інновації і креативність як взаємне поєднання рис студента-новатора	45
Висновки до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3	
ПРАКТИЧНІ ФОРМИ І ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ	
ДО КРЕАТИВНОЇ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
51	
3.1. Програма розвитку креативності як умови фахової спроможності	51
3.2. Засоби реалізації креативної готовності студентів до трудової діяльності	60
Висновки до розділу 3	68
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТОК	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У науковій літературі креативність визначається як діяльність, кінцевим результатом якої є створення якісно нового продукту, такого, який вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю (при цьому зазначається, що творчість специфічна для людини, тобто завжди передбачає наявність творця-суб'єкта творчої діяльності). Незважаючи на значний масив досліджень у психолого-педагогічній теорії і практиці, є підстави констатувати про недостатнє науково-проектне розв'язання піднятої проблеми, котре передбачає, по-перше, здійснення теоретико-методологічного пошуку на нових парадигмальних засадах, по-друге, уможливлення повноцінного експериментування, у т. ч. комплексного дослідження і розвитку формування креативності у студентів, і, по-третє, взаємозалежне збагачення науково-раціональних і проектно-практичних результатів щодо створення системи розвитку професійної креативності студентів в освітньому просторі сучасної системи навчання у ЗВО. Тому важливим є питання не тільки озброїти випускників достатнім багажем знань, умінь і навичок, а й сформувати їхню особистість як професіонала, котрий здатний до творчого вирішення складних професійних завдань.

Сьогодні Україні потрібні професійно підготовлені креативні фахівці у всіх сферах народного господарства, що зумовлюється постійними змінами у соціально-економічній сфері суспільного життя. Постає питання зміни системи підготовки майбутніх фахівців, котра має орієнтуватися на виклики повсякдення і передбачати їх продуктивне розв'язання в майбутньому. До фахівців будь-якого профілю нині зростають вимоги стосовно їх підготовленості до фахового практикування за нових умов та спроможності до професійного креативного вчинення. У зв'язку з цим зміни потребує

університетська система підготовки студентів, що передбачає широке застосування інноваційно-продуктивних форм, методів і засобів розвитку їх креативно-комунікативної компетентності. Отже, виникає потреба у вивченні внутрішньої актуалізації креативного потенціалу, що і зумовило вибір теми цієї кваліфікаційної роботи. Актуальність проблеми активізації креативного потенціалу на етапі навчання у ЗВО нині усвідомлюється настільки повно, що є авангардною в усіх державних документах про освіту, виступах осіб, які безпосередньо причетні до розвитку системи національної освіти. Але у вирішенні цієї проблеми існує багато труднощів. По-перше, здатність молоді до творчості не характеризується якоюсь однією конкретною спроможністю (за винятком випадків прояву яскравої обдарованості – музичної, художньої тощо). Це – інтегративна якість особистості, яка відображає її особливу внутрішню структуру – спрямованість, набір певних психічних процесів і тенденцій, характерологічні якості, ціннісно-сміслові вміння.

Ступінь вивчення проблематики. Вивченням креативності займалися Д. Богоявленська, Е. Боно, Л. Виготський, В. Давидов, В. Кузін, П. Пономарьов, Д. Ельконін, А.В. Фурман, С. Шандрук та ін. Крім того, у роботах Н. Авдєєвої, О. Артемової, М. Зіновіної, І. Медакової, Н. Пейсахова, А. Єсаулова, В. Панка та ін. (див. [1-80]) звертається увага на те, що успіх системного творчого мислення в процесі професійної підготовки багато в чому визначається рівнем сформованості основних компонентів творчого мислення на більш ранніх етапах формування особистості. До таких компонентів входять здатність до аналізу, синтезу, порівнянню та встановленню причинно-наслідкових зв'язків, критичність мислення та здатність знаходити протиріччя, прогнозування можливого розвитку, здатність об'ємно бачити будь-яку систему або об'єкт в аспекті минулого (теперішнього, майбутнього), будувати алгоритм дій, генерувати нові ідеї і вирішувати їх у образно-графічній формі.

У психологічній науці з різних теоретичних позицій досліджувались проблеми актуалізації інтелектуальних і творчих спроможностей особистості (Дж. Гілфорд, В.Д. Дружинін, Г.С. Костюк, Н.С. Лейтес, С.Д. Максименко,

О.П. Саннікова, М.Л. Смульсон, О.Б. Хомуленко, Т.М. Яблонська та ін.), становлення креативної особистості (Д.Б. Богоявленська, Л.П. Журавльова, З.С. Карпенко, В.В. Рибалка, В.А. Роменець, Е.П. Торранс, В.М. Ямницький та ін.), інноваційних моделей проблемного та проблемно-діалогічного (А.В. Брушлинський, Л.К. Велитченко, І.О. Ільницька, І.Я. Лернер, М.І. Махмутов, П.І. Підкасістий, В.І. Подшивалкіна та ін.) навчання.

Мета дослідження полягає у вивченні умов внутрішньої актуалізації креативного потенціалу студентів.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання**:

1) дослідити історію вивчення креативності у соціально-психологічній науці і намітити магістральні напрямки формування креативного потенціалу студентів в процесі професійної підготовки;

2) розглянути інтелект та креативність як чинники фахової успішності та показати соціальну сутність креативності;

3) апробувати програму розвитку креативності як умови фахової спроможності та визначити засоби реалізації креативної готовності студентів до трудової діяльності.

Об'єктом дослідження є креативність студентів.

Предмет дослідження становить специфіка актуалізації креативного потенціалу студентів у стінах ЗВО.

Методи дослідження: *теоретичні:* системного аналізу об'єкта та предмета дослідження, наукового методологування, інтегральні підходи до вивчення інтелекту, креативності, категоризації; *практичні:* тестування, експертних оцінок, практична програма.

Наукова новизна і практична значущість проведеної роботи полягає в тому, що в ній запропонований і емпірично обґрунтований підхід до опису креативності студента як цілісного особистісно-адаптаційного утворення, що розширює уявлення як про структуру адаптаційного потенціалу особистості, так і про роль креативності в життєвій діяльності. Показана можливість актуалізації креативності в процесі навчальної діяльності у ЗВО при створенні

спеціальних умов для вільного творчого самовираження. Розроблено програму розвитку креативності, яка може бути включена в процес навчання. Виявлено умови, необхідні для розвитку креативності студентів, що виключають дисгармонійні особистісні зміни і дозволяють успішно адаптуватися в освітньому і життєвому просторі.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку опрацьованих джерел і додатку. Загальний обсяг дослідження – 84 сторінки, в т. ч. основний текст викладено на 71 сторінці. За результатами дослідження підготовлено три публікації.

РОЗДІЛ 1

ЯСКРАВІЙ КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА РИСА СТУДЕНТА ЗВО

1.1. Історія вивчення креативності у соціально-психологічній науці

Головною ознакою креативної особистості є її творчі якості, тобто індивідуально-психологічні особливості, які відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання. Тому проблема цілісного освітнього впливу, який би забезпечував інтеграцію психосоціальних умов навчання з внутрішньою («творчою») структурою особистості є надзвичайна складна для реалізації у системі масового навчання у ЗВО. Вихід тут, на погляд С.К. Шандрука (див. [77]), полягає у зміні освітньої моделі, яка б «вирощувала» методологічне мислення і професійну креативність студентів.

Саме тому важливим є питання не тільки озброїти випускників достатнім багажем знань, умінь і навичок, а й сформувати їхню особистість як професіонала, здатного до вирішення найскладніших професійних завдань. Причому маємо на увазі не лише професійність, а й їх креативну фаховість, актуалізаційний творчий потенціал.

Творча особистість, на думку В. Рибалки, є найбільшою цінністю для будь-якого суспільства, оскільки для неї характерна висока продуктивність, результативність особисто та суспільно значущої творчої праці, завдяки чому людство робить черговий крок у своєму прогресі [49-50]. Творчим людям притаманні такі особистісні риси, як незалежність, що проявляється в неконформності суджень та оцінок; відкритості розуму – готовності до сприйняття нового і незвичного; висока толерантність до невизначених

ситуацій, конструктивна активність у цих ситуаціях; розвинуте естетичне почуття, прагнення до краси, філософське почуття гумору, відкрита любов до життя в усіх його благодатних формах.

Більшість психологів та педагогів зазначають, що освіта орієнтована на середнього учня, а професійна університетська – на посереднього фахівця та пересічного студента. Тому розробка програм, системи навчання для підготовки креативних фахівців загалом, а працівників соціальної сфери зокрема, набуває неабиякої актуальності і суспільствотворчої вагомості.

Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності, набула популярності після праць Дж. Гілфорда [80]. Її методологічну основу становить кубоподібна модель структури інтелекту: матеріал x операції x результати. Сам дослідник вказав на принципову відмінність між двома типами мисленнєвих операцій: конвергенцією і дивергенцією. Конвергентне мислення (сходження) актуалізується тоді, коли людині, котра розв'язує задачу, потрібно на засновках множини умов знайти єдине вірне рішення. Очевидно, що тут має місце ототожнення здатності до конвергентного мислення з тестовим інтелектом, тобто інтелектом, який вимірюється високошвидкісними тестами IQ.

Дивергентне мислення – це той тип мислення, що актуалізується та відбувається у різних напрямках, передбачає варіативність шляхів розв'язання проблеми, призводить до несподіваних висновків і результатів. Дж. Гілфорд вважав операцію дивергенції основою креативності як загальної творчої здібності. Він вказував на чотири основних параметри креативності: оригінальність – здатність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді; семантична гнучкість – спроможність обґрунтовувати функцію об'єкта і запропонувати його нове використання; образна адаптивна гнучкість – уміння змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки і можливості для використання; семантична спонтанна гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї в нерегламентованій ситуації [80].

Дж. Гілфорд описує шість параметрів креативності:

- «1) здатність до знаходження і побудови проблеми;
  - 2) здатність до генерування великої кількості ідей;
  - 3) здатність до продукування різноманітних ідей (гнучкість);
  - 4) здатність відповідати на подразники нестандартно (оригінальність);
- здатність вдосконалювати об'єкт, додаючи деталі;
- 5) здатність розв'язувати проблеми, тобто спроможність до аналізу і синтезу» [80].

Подальшим розвитком даної проблематики постали дослідження учених, які під креативністю розуміє здатність до загостреного сприймання особою недоліків, пробілів у знаннях, дисгармонії тощо, причому вважаючи, що творчий акт поділяється на сприймання проблеми, пошук рішення, виникнення і формулювання гіпотез, їх перевірку, модифікацію і знаходження результату.

Розглянемо психологічну характеристику основних параметрів креативності, запропонованих Е.П. Торрансом. Легкість оцінюється як швидкість виконання тестових завдань і, відповідно, у цій інтерпретації тестові норми відповідають аналогічним нормам тестів швидкісного інтелекту. Гнучкість оцінюється як число переключень з одного класу об'єктів до іншого в ході відповідей. Проблема полягає в розташуванні відповідей обстежуваного на класи. Оригінальність оцінюється як мінімальна частота даної відповіді до однорідної групи.

Трохи інша концепція запропонована С. Медніком, котрий переконаний, що в творчому процесі присутні як конвергентна, так і дивергентна складові. На його думку, чим із більш віддалених галузей взяті елементи проблеми, тим більш креативним є процес її розв'язання. Тим самим дивергенція замінюється на актуалізацію віддалених зон смислового простору. Творче вирішення відрізняється від стереотипного: суть творчості полягає не в особливості операції, а в здатності долати стереотипи на кінцевому етапі мислинневого синтезу і, як було зазначено раніше, у широті поля асоціацій.

Однією із останніх за часом виникнення концепцій креативності є так звана «теорія інвестування», запропонована Р. Стернбергом і Д. Лавертом [77].

Її автори вважають креативною таку людину, котра прагне і здатна «купувати ідеї за низькою ціною і продавати за високою». Р. Стернберг стверджує, що особа може не реалізувати свій творчий потенціал у двох випадках: 1) якщо вона висловлює ідеї передчасно, 2) якщо не виносить новонароджену ідею на обговорення досить довго, і тоді вона стає очевидною, «старіє». Очевидно, що тут прояви творчості підмінюються соціальним сприйняттям та оцінкою. І далі узагальнюється, що творчі прояви детермінуються шістьма основними чинниками:

- 1) інтелектом як здібністю,
- 2) особистісним знанням,
- 3) стилем мислення,
- 4) індивідуальними рисами,
- 5) мотивацією,
- 6) зовнішнім середовищем (довкіллям).

Вивчаючи креативність і роль наслідування в ній, учені виявили, що процес формування креативності складається із низки етапів і супроводжується оволодінням соціально значущою діяльністю шляхом наслідування. Перехід від наслідування до самостійної творчості відбувається через особистісну ідентифікацію зі зразком творчої поведінки. Крім цього, ним було обґрунтовано припущення про існування двох рівнів креативності – потенційної та актуальної.

Д. Богоявленська [3] вводить до психологічного дискурсу поняття «креативної активності особистості», що зумовлено певною психічною структурою, притаманною креативному типу особистості. Інакше кажучи, творчість – це ситуаційно нестимульована активність особи, яка виявляється у прагненні вийти за межі заданої проблеми, мисленнєво піднятися над проблемною ситуацією.

У двополюсному вимірі людської буттєвості креативність передбачає здатність іти на розумний ризик, готовність долати перепони, внутрішню мотивацію, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думкам

оточуючих. Вочевидь прояви креативності неможливі, якщо відсутнє творче середовище, котре підтримує здатність висувати неординарні та нестандартні ідеї, навчає особистість уникати в мисленні традиційних схем, швидко осмислювати та оптимально розв'язувати проблемні ситуації.

Піднімаючи питання про передумови розвитку творчої особистості, свого часу диференціювали такі її компоненти: домінуюча роль пізнавальної мотивації, дослідницька творча активність, можливість досягнення оригінальних рішень, прогнозування здатності до створення ідеальних еталонів. Саме ці психоструктурні компоненти й спричиняють розширення поля творчої свідомості особистості. Отож, креативність – це також важлива особистісна характеристика, спосіб чи форма реалізації людиною власної індивідуальності, а не лише певний набір особистісних рис. Зрозуміло, що кожна людина неповторна, унікальна, вона вносить у світ щось нове, таке, чого раніше не було. Тому прояв її індивідуальності – це завжди творчий акт. До того ж характеристики креативності непередметні, психодуховні (тобто не передбачають наявності матеріального продукту), а тому процесні, індивідуально-психологічні, персоніфіковано екзистенційні.

Креативна активність особистості передбачає сформованість психічної структури, притаманної креативному психотипу. Тому й творчість є ситуаційно нестимульованою активністю, яка перш за все виявляється у прагненні особи вийти за межі заданої чи виниклої проблеми. Водночас існують певні рівні інтелектуальної активності: пасивний характеризує діяльність, яка щоразу визначається якимось зовнішнім стимулом: безініціативне прийняття того, що задається зовні; евристичний рівень – це продукт логічного аналізу, який дозволяє заглибитися в об'єкт, почерпнути з нього нове знання, звідси – прояв певної інтелектуальної ініціативи, не стимульованої ні зовнішніми факторами, ані суб'єктивною оцінкою результатів роботи як незадовільних; креативний – найвищий ступінь інтелектуальної активності, на якому емпірично виявлена закономірність стає не кінцевим пунктом мисленнєвого процесу, а проблемою, самостійною метою дослідження. Відтак визначений цією дослідницею

креативний рівень є інтегральним показником розвиненості творчості та креативності особистості, який, своєю чергою, передбачає її найвищу інтелектуальну активність, становить першооснову в розвитку самостійного творчого мислення.

Щоб спрямувати людину до творчої діяльності, важливим є існування не тільки суперечностей і проблем, а й так звані «потреби особистості у творенні». Тому творчі досягнення характеризуються якістю свідомої і цілеспрямованої роботи, і якщо стоїть завдання нарощувати творчі здібності, то має бути організована цілеспрямована творча діяльність вихованців. І тоді вона виявлятиметься у швидкості, гнучкості, точності, оригінальності їхнього мислення, мислєдіяльності. Загалом креативна особистість здатна бути учасником, суб'єктом процесу змін, відмовитися від фіксованого уявлення про стан речей та подій, тим самим створюючи умови для всебічного прояву і реалізації своїх можливостей, обдарованості, таланту.

Нарощування креативного потенціалу пов'язане з формуванням апарату пошуку й зі створенням об'єкта задоволення загальної потреби людини. Як компонент креативність входить до системи її саморегуляції. У зв'язку із цим нами людська креативність розуміється як така інтегральна властивість особистості, котра постає внутрішньою передумовою її творчої діяльності.

«Креативність можна трактувати як синонім інноваційності, тобто описувати поняттям, яке визначає здатність особистості до створення нового, духовного та/чи матеріального, це елемент розвитку економіки, важливий фактор створення суспільства знань, а тому й обов'язковий атрибут професійної компетентності. Розвиток професійної креативності студентів передбачає максимальну орієнтацію на творче начало у навчальній діяльності, освоєння власного творчого досвіду. У студентів потрібно сформулювати вміння чітко усвідомлювати мету та завдання своєї професії, розуміти сутність професійних функцій, визначати важливі особистісні якості та шляхи їх формування, діагностувати свою здатність до навчальної та професійної діяльності, обирати стратегії самовдосконалення» [77].

Звідси зрозуміло, що професійна креативність – це невід’ємна складова фахової діяльності, котра характеризує як здатність професіонала трансформувати освоєний досвід навчально-професійної роботи, у ході якого він оволодіває спроможністю відтворювати і творчо змінювати продукти праці, стаючи активним суб’єктом, відповідальною особистістю, вчинково креативною індивідуальністю.

Отож, формування професійної креативності в майбутніх фахівців – це надважлива складова процесу становлення цілісної творчої особистості, готової до професійної креативної діяльності. Сміслова відмінність між поняттями «творча діяльність» і «креативна діяльність» полягає у тому, що результатом творчої діяльності є методи, прийоми, підходи, які мають практичну спрямованість, а не суто теоретичний зміст. Натомість креативність характеризує єдність сприйняття, переживань і дії, які здійснені новим оригінальним способом, постають як інтегральна здатність знаходити нові зв’язки та усвідомлювати нові відношення і стосунки, схильність працювати і дізнаватися про новації, діяльність мозку, яка призводить до нових прозрінь, до трансформації досвіду в нові організованості та до уявлювання небувалих констеляцій значень.

«У будь-якому разі, загальним знаменником або визначальним принципом справжньої професійної майстерності фахівця психологічного профілю є повноцінна, креативно ініційована, соціальна мислєдіяльність, котра повновагомо уможлиблює професійне становлення і базується на взаємодоповненні сформованих чотирьох складниках:

– фундаментальних знаннях випускника ЗВО із царини теоретичної і прикладної соціології, загальної, соціальної і вікової психології, теорії, методології і технологій соціальної роботи, психокультури української ментальності, основ побудови громадянського суспільства і демократичного державотворення;

– добре освоєних особистістю нормах, сформованих уміннях і відпрацьованих навичках досконалої професійної діяльності, що системно

характеризують її як компетентного фахівця певного напрямку соціальної професійності, котрий не лише спроможний ефективно вирішувати буденні завдання ділового повсякдення, а й знаходити оптимальні розв'язки практичних проблемних ситуацій та особистих проблем;

– самісно надбаних цінностях та психодуховних формах або екзистенціалах людського одухотвореного життєреалізування (святість, свобода, віра, надія, любов, творчість, відповідальність, сумління, добродієність, правдивість, толерантність, емпатійність і т. ін.), які не привласнюються через канал зовнішнього освітнього чи виховного впливу, а вирощуються особистістю майбутнього професіонала зсередини, тобто власним сутнісним Я як самодостатньою психодуховною субстанцією, котра здатна не тільки адекватно відфільтрувати будь-який соціоінформаційний вплив явного чи прихованого довкіленневого тиску, а й синергійно самоорганізуватися і рекурсивно саморозвивати саму себе;

– розвиненому професійному мисленні як найголовнішому особистісному ресурсі угледіння, постановки, оптимального розв'язання і своєчасного зняття нагальних проблем професійного повсякдення; у цьому разі знаннево-компетентнісна база і ціннісно-духовний ресурс особистості фахівця є тим різноякісним матеріалом, котрим оперує вказане мислення задля побудови ідеальних моделей діяльності і вчинення та їх наступної проєкції на завжди недосконалий світ конкретного суспільного життя з метою його поліпшення та згармонізування» [77].

Водночас повноцінне професійне становлення майбутніх фахівців, враховуючи специфічність професійної діяльності та індивідуально-психологічних особливостей кожного студента, неможливе без наявності в останнього професійних творчих здібностей та креативності. Причому інтерес до них теоретиків і практиків не згасає, а навпаки, все більше зростає. Потреба зрозуміти природу креативності виникла як наслідок усвідомленої потреби впливати на творчу діяльність з метою підвищення її ефективності. Людина протистоїть світові як самостійна творча сила, котра здатна осягати і

перетворювати цей світ. Саме у здатності до творчості постає зміст буття людини як культурно-історичної особистості. Творча особистість завжди сама прагне до нового, залучає інших до участі в оновленні суспільства, соціальна спадщина якого складається з продуктів індивідуальної діяльності.

Суть особистісної креативності полягає у спроможності людини продукувати неординарні та нестандартні ідеї, уникати у мисленні традиційних схем, оперативно ставити і знаходити способи розв'язання проблемних ситуацій і задач. Це також здатність особи до створення нового в духовному чи матеріальному вимірах життя. Водночас креативність як творча спроможність – це природна вроджена потреба, що може бути уподібнена інстинкту, властивого більшості людей. Вона виявляється у вигляді окремих спроможностей у однієї людини, або блискучого таланту в іншій, але важко знайти індивіда, повністю позбавленого цієї дорогоцінної якості. Здатність до творчості – це найвищий дар, яким нагородила людину природа на безмежно тривалому шляху її еволюційного розвитку. Проте існує і протилежна думка. Вважається, що розвиток здібностей людини не є генетично зумовленим. Творчі здібності – це не природний дар, а результат історичного розвитку людства. Людина при народженні позбавлена свідомості, не має природних ідей, людських рис, людських здібностей.

Основними принципами розробки системи роботи з розвитку креативності та творчих здібностей особистості майбутніх фахівців вважаємо принципи особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх працівників психологічної сфери, історизму, гуманізації, духовності, психологізації, наступності, єдності соціалізації та індивідуалізації, екологізації, суспільно-особистісного прагматизму та партнерства, еврилогізації та циклічно-вчинковий підхід.

Професор С.К. Шандрук вважає [77], що для професійного становлення фахівця-практика доцільно вдосконалювати рівень його творчості, креативного потенціалу і творчих здібностей. З цією метою доцільним є розробка і зреалізування психодидактичних умов формування у студента суб'єктивної

позиції у процесі професійної підготовки, розвиток його здатності не тільки сприймати і відтворювати знання, а водночас виконувати професійні завдання на високому рівні фахової досконалості. У сфері професіоналізації креативність – це інтегральна властивість особистості, яка постає внутрішньою передумовою її продуктивної творчої діяльності. Закономірно, що розвиток креативності особистості майбутнього фахівця полягає у теоретичному і практичному оволодінні студентами психологічними знаннями та вмілому застосуванні набутих знань у реальних життєвих та професійних ситуаціях, у пізнанні себе як особистості та свого рівня самоактуалізації з метою індивідуального зростання.

Базуючись на основних теоретичних положеннях та орієнтуючись на реальну систему навчально-виховної роботи, яка функціонує нині у ЗВО, вкажемо на взаємопов'язані напрямки роботи, націлені на реалізацію поставленого завдання з розвитку креативної особистості майбутнього фахівця: використання психології як засобу самопізнання та саморозвитку; розробку і впровадження системи корекційно-розвивальних занять особистісно орієнтованого спрямування.

Теоретичне обґрунтування змісту такої підготовки майбутніх фахівців в нашому досвіді концептуалізації був зорієнтований на інтенсифікацію в них процесів самопізнання та саморозвитку, вироблення індивідуального стилю, привласнення і вдосконалення науково-методичних знань і вмінь, які й становлять центральну ланку творчої професійної діяльності. Виступаючи засобом професійної діяльності психолога, вони функціонують під час проектування, конструювання та як організації освітнього процесу, так і розвитку професійної креативності.

Процес формування креативності студента – це набування ним готовності безпосередньо виявляти творчу активність, реалізувати свій творчий потенціал, актуалізація індивідуальних рис-якостей носія ситуаційної креативності зі змістом соціально значущого виду діяльності, вияв найвищого ступеня здібностей завдяки вчинковому удіяльненню творчих механізмів. А це означає,

що щоб у процесі формування креативності студентства важливе місце мають займати:

- актуалізація пізнавального компонента, організована як активне розширення інтелектуальної сфери, яка є базою для формування творчих здібностей;

- формування понятійно-категорійного апарату для смислового оперування ним при розв'язанні дослідницьких, творчих завдань, що мають характер проблемних ситуацій;

- формулювання запитань проблемного характеру, які стимулюють активну розумову діяльність;

- стимулювання розвитку ерудиції, розширення кругозору у сфері наукових знань різнобічного спрямування;

- навчання прийомам самосійного мислення (логічні операції, які допомагають самостійно творчо опрацювати потік інформації, прийти до власних висновків, а не просто перейняти вже готові міркування та твердження);

- організація навчального пізнання як процесу наукового дослідження (за логікою організації, використанням методів), ознайомлення з різними дослідними процедурами та рефлексування їх перебігу.

«Для розвитку креативності студентів потрібні нерегламентоване середовище з демократичними відносинами та наслідування творчій особистості. Такий розвиток відбувається під впливом мікросередовища і наслідування через формування системи мотивів і особистісних властивостей (незалежність, мотивація самоактуалізації)» [77].

Однією із тенденцій розвитку креативності особистості повне за діяння ресурсів у навчальний процес не лише пізнавальної, а й емоційно-особистісної сфери студента-психолога. Його особистісний розвиток, формування готовності до майбутньої професійної діяльності – це важливі чинники в оптимізації освітнього процесу у ЗВО на сучасному етапі розвитку суспільства. Тому креативність як глибинна властивість виражається щонайперше в оригінальній

постановці проблеми як особистісної, наповненої персоніфікованим змістом. Цьому сприяє системний психоформувальний вплив на студентів через створення комплексу відповідних умов мікросередовища.

1.2. Магістральні напрямки формування креативного потенціалу студентів в процесі професійної підготовки

Одним із найголовніших завдань сучасної національної освіти є оптимізація навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти з метою гармонійної і якісної підготовки майбутніх фахівців. Досить часто у професійній діяльності випускників університетів спостерігаються суперечності між рівнем набутих теоретичних знань, методичних умінь та можливістю їх продуктивного використання у своїй роботі. Такий стан справ значною мірою пояснюється недостатньою розробленістю особистісно орієнтованих, креативних підходів до професійної підготовки студентів, хоча саме такі підходи спроможні забезпечити гармонійний розвиток та розкриття особистісного, творчого потенціалу студентів як основи подальшої продуктивної професійної діяльності. Особливо актуальним це твердження є у формуванні особистості майбутнього фахівця гуманітарної сфери, оскільки його професійна діяльність, в першу чергу, зорієнтована на відповідальну роботу з усіма категоріями дітей і дорослих, із родинами. Окрім того, практичні фахівці покликані створити систему психологічної допомоги у розвитку особистості, умови всебічного сприяння та внутрішнього комфорту.

Аналіз наукової літератури в контексті досліджуваної проблеми [1-79] дозволяє визначити необхідні якості майбутнього фахівця, які сприятимуть успішному розвитку креативного потенціалу особистості в процесі навчально-виховної діяльності у ЗВО:

чуйність і такт;

уява;

вміння використовувати стандартні прийоми в нестандартних ситуаціях;
 розумова активність;
 творча сміливість;
 інтуїція;
 артистизм та формування свого творчого бачення;
 розвиток творчої ініціативи;
 вміння створювати та вирішувати проблемні ситуації;
 допитливість та спостережливість;
 здатність долати стереотипи;
 чіткість знань та швидкість навчання;
 працьовитість та наполегливість;
 прагнення здобути знання, необхідні для виконання конкретної професійної роботи;
 здатність віднайти головне в різних за змістом проблемах;
 відмова від авторитаризму та категоричних тверджень;
 вміння вести творчий пошук;
 легкість асоціювання;
 здібність виявити головне в проблемі раніше, ніж деталі;
 здатність переносити функції одного предмета на інший;
 здатність любити свою професію і себе у процесі професійної діяльності;
 здатність творчо та компетентно вирішувати проблемні питання;
 здатність чітко і вміло спрогнозувати результат;
 здатність приймати самостійне рішення;
 здатність саморозвиватися та самовдосконалюватися в процесі професійної діяльності.

З огляду на вищеперерахований комплекс якостей особистості, що є необхідним для формування креативної особистості, ми можемо стверджувати, що креативність – це і своєрідний комплекс здібностей особистості, які мають можливість проявлятися і в мисленні, і в діях, і в почуттях, і в комунікації, і в різноплановій діяльності.

«Креативна особистість рівнозначно повинна бути:

- особистістю, яка реалізує себе творчо, соціально та професійно;
- особистістю із яскраво вираженим прагненням до підтримки та допомоги іншим;
- особистістю, яка вміє будувати гармонійні взаємовідносини з іншими;
- особистістю, що вміло реалізує свої знання на практиці, передбачає нові ситуації, демонструє впевненість у своїх здібностях;
- особистістю, що активно культурно розвивається, бере участь у різноманітних творчих ініціативах, освоює різноманітні творчі види діяльності;
- особистістю, що професійно удосконалюється, використовує нові технології та ресурси для підвищення своєї конкурентоспроможності;
- особистістю, котра добре проінформована про соціальні, освітні, політичні та ін. проблеми суспільних відносин» [77].

Навчання студентів різних напрямків потребує удосконалення на основі впровадження в навчально-виховний процес системи особистісно-креативного підходу. Особливістю такого підходу є спроможність підвищення рівня та якості засвоєння навчального матеріалу шляхом розкриття креативного потенціалу особистості студента. Креативна освіта повинна відповідати такій організації навчання, виховання і розвитку творчої особистості, її активності, у якій викладач і студент мають сприятливі умови для самореалізації.

Провідними психолого-педагогічними засадами розробки та реалізації особистісно-креативного підходу в навчанні студентів є орієнтація на концептуальну модель особистості, взаємозв'язок психодіагностики та психокорекції в процесі навчально-виховної взаємодії; система креативно-розвивальних засобів.

Науково-змістова розробка і реалізація програми розвитку креативної особистості майбутнього психолога та впровадження особистісно-креативного підходу в процесі навчання студентів усіх факультетів на основі розкриття їх креативного потенціалу сприятиме підвищенню продуктивності навчання, сформує мотивацію до оволодіння професійною майстерністю.

Креативний підхід у процесі підготовки дасть можливість сформувати творчу, креативну, професійну конкурентоспроможну особистість. Це означає:

«узгодження процесу навчання студента з процесом наукового дослідження та практичного його впровадження;

творчо-креативний розвиток студентів та використання змісту освіти для подальшого удосконалення особистості;

різноплановість та різноманітність творчої діяльності;

домінуючу відповідальність студента за результатами навчальної, творчо-креативної, наукової і практичної діяльності;

тісну пізнавальну взаємодію викладача, організатора, експерта, консультанта та студента у навчально-виховній, науковій, практичній діяльності;

співтворчість студента і викладача як дослідників у творчому процесі;

розуміння кожного студента як окремої здібної особистості;

позитивної комунікативної взаємодії викладача і студента в процесі творчої взаємодії та практичної діяльності;

щирого і вільного формування волевиявлення особистості студента в процесі творчості; позитивна адаптація та соціалізація в творчому колективі;

різноманітні активні творчо-креативні засоби, методи, прийоми, технології навчання та виховання;

зворотні зв'язки у співпраці та співтворчості;

аналіз творчих досягнень особистості студента, розробка індивідуальних програм, планів, звітів студентів;

діяльність груп співтворчості студентів» [26].

«Проблема оптимізації особистісно-професійного розвитку студента, що передбачає формування креативної особистості, здатної гнучко та успішно адаптуватися до умов нових соціальних реалій, генерувати нові ідеї, творчо мислити, є однією з найактуальніших у системі психологічної освіти. В контексті теоретико-методологічного аналізу особливостей творчого розвитку креативний потенціал майбутнього психолога розглядається нами як цілісна

динамічна особистісна властивість майбутнього фахівця, яка являє собою невичерпний ресурс творчих психологічних здібностей, здатність до інтелектуально-творчої ініціативної соціально-комунікативної активності та цілеспрямованої творчої діяльності, що актуалізують самореалізацію, професійний саморозвиток та формування професійно-значущих якостей особистості психолога» [26].

«Креативність виражається сприйнятливістю, чутливістю до проблем, відвертим ставленням до нових ідей і здатністю руйнувати стереотипи з метою створення нового, отримання незвичайних рішень життєвих проблем. Вагомим є і те, що вона виділяє творчу індивідуальність, яка, будучи вагомою характеристикою професійної творчості, визначається як інтегральна креативно-особова категорія, яка об'єднує: інтелектуально-творчу ініціативу; інтелектуальні здібності; об'ємність та глибину знань; схильність до творчого сумніву; здатність вести внутрішню творчу боротьбу; відчуття новизни, жага пізнання; уміння бачити незвичайне в проблемі; професіоналізм» [6, с. 13].

Креативність є чинником, який забезпечує:

- «1) створення принципово нових інтелектуальних продуктів, пов'язаних з новою професійною сферою знань, та вирішення на їх основі нестандартних завдань;
- 2) побудову оригінальних підходів до розуміння та інтерпретації знань;
- 3) використання фахових знань у нестандартних ситуаціях;
- 4) створення умов для саморозвитку знань, що підвищує рівень їх універсальності» [10, с. 33].

Відповідно до психологічної моделі креативного потенціалу ученими виділено такі його структурні компоненти:

- 1) психологічна готовність до творчої діяльності як передумова здійснення творчої професійної діяльності;
- 2) наявність професійно значущих якостей як активних елементів психологічного ресурсу особистості;

3) пошуково-перетворювальна й пізнавальна активність, які виступають джерелом загальної активності, внутрішнім генератором творчої діяльності, що сприяє повноцінній реалізації особистісного ресурсу в професійній сфері;

4) особистісна креативність;

6) соціальна креативність;

7) творчі здібності особистості, що визначають напрям та способи здійснення творчої діяльності, призводять до збагачення індивідуального та професійного досвіду і сприяють розвитку креативного потенціалу студента.

Відповідно кожному компоненту критеріями визначення рівнів (високий, середній, низький) розвитку креативного потенціалу особистості студента є:

наявність внутрішніх творчих резервів особистості;

творча активність особистості;

оригінальність творчого продукту; схильність до ризику в творчій діяльності;

складність творчих пошуків;

творче самовираження в процесі міжособистісної взаємодії;

адекватна та реалістична оцінка власного творчого потенціалу майбутніми практичними психологами.

Вивчення динаміки креативного потенціалу студентів ТНЕУ упродовж всього періоду навчання (див. дет. розділ 3) засвідчило домінування середнього рівня розвитку зазначеної властивості, що вказує на:

1) недостатню впевненість студентів у силі власних потенційних ресурсів, несформованість чітких уявлень про креативність, помірну рішучість, наполегливість у здійсненні ініціативних новаторських дій;

2) відсутність достатньої гнучкості та адаптивності в дослідженні складних явищ, застосуванні незвичайних способів інформаційної діяльності;

3) у процесі соціальної взаємодії простежується бажання презентації власної індивідуальності, творчого саморозкриття, участі в особистісно та професійно значущій справі, однак, жорстка регламентація й здебільшого консерватизм у роботі ускладнюють процес генералізації креативних ідей.

«У межах традиційної системи фахової підготовки рівень креативного потенціалу дещо збільшується, тобто оволодіння фаховими знаннями, уміннями та навичками певною мірою позитивно впливає на розкриття творчих можливостей студентів, проте високі показники демонструє лише незначний відсоток майбутніх фахівців, а переважній більшості респондентів притаманні середні показники з тенденцією до нижче середніх за основними структурними компонентами креативного потенціалу:

1) занижена самооцінка у близько половини досліджуваних вказує на невпевненість студентів у собі, страх невдачі, що уповільнює їх пошуково-перетворювальну та пізнавальну активність (прагнення до відшукування нової інформації свідомо не проєктуються на навчальну діяльність, а потребують початкового зовнішнього стимулювання);

2) оцінка оригінальності творчого продукту вказує на статичність поглядів, недостатню експресивність, наполегливість та інтенсивність пошукових дій у продукуванні незвичайних ідей;

3) майже у третини респондентів спостерігається недостатня готовність до інтелектуального ризику й парадоксів, нездатність діяти під впливом раптового бажання, без підготовки й планування, змінювати підхід до проблеми або ракурс її дослідження;

4) значна частина майбутніх фахівців демонструє нестійкий пізнавальний інтерес до вирішення складних творчих завдань;

5) середній рівень розвитку креативного потенціалу свідчить про яскраво виражене прагнення до створення нових образів, надання «життєвої сили» вже відомим фактам, однак вільнодумство студентів і бажання розширити творчі межі гальмується залежністю від зовнішніх соціальних впливів, страхом неадекватного сприйняття, надмірною критичністю та самокритичністю, що призводить до пасивності у ситуаціях інформаційної взаємодії» [2].

Розроблена і апробована О. Артемовою [2] психотренінгова програма «Розвиток креативного потенціалу студентів», сприяє підвищенню емоційно-ціннісного ставлення юнаків та дівчат до себе, зростанню особистісної,

соціальної й професійної значущості креативності, здатності до здійснення ініціативно-новаторських дій, відкритості новому досвіду, схильності до ризику та складності у творчих пошуках, генералізації креативних ідей, творчого самовираження в процесі соціальної взаємодії. Виконання вправ програми переконують, що творча складова є одним із компонентів професійного становлення майбутнього фахівця, а креативність відноситься до складових професіоналізму, виступає умовою творчого саморозвитку особистості, є істотним резервом її самоактуалізації.

Для визначення основних засад розвитку креативного потенціалу студентів в умовах професійної підготовки ми розглядаємо особистість студента як суб'єкта навчально-виховного процесу, креативність як властивість креативної особистості майбутнього професіонала, проблему формування необхідних властивостей креативної особистості.

Розвиток креативного потенціалу зумовлений активізацією соціально-психологічних умов, що охоплюють три взаємопов'язані та взаємозумовлені сфери, а саме: когнітивну (загальна й творча активність, впевненість у собі та власних діях, допитливість, гнучкість у комунікативній діяльності, екстравертованість у взаємодіях, самоактуалізація потенціалів), пізнавально-емоційну (вербальна креативність, творче мислення й уява, ірраціональність) та соціально-психологічну (соціальна креативність, соціальні цінності, соціальна корисність).

Серед освітньо-педагогічних умов, які сприяють інтенсифікації творчих пошуків студентів, виявлено створення позитивного креативного мікросередовища, атмосфери психологічної безпеки, захищеності, комфорту, невимушеності та свободи за рахунок підтримки творчих починань особистості; ціннісне ставлення до проявів творчості (безумовне оцінювання майбутніх фахівців як стимул до конструктивної та плідної співпраці й співтворчості); індивідуальний творчий стиль професійної діяльності викладача; застосування методів проблемного навчання, методів активізації

творчого мислення, евристичних прийомів, дивергентних завдань та запитань відкритого типу.

Конкретизуємо умови, в яких може успішно формуватися особистість майбутнього професіонала у процесі навчально-виховної діяльності ЗВО:

- відхилення від заданих умов навчання чітко контролюються;
- підтримання самостійності в розробках, узагальненнях, висновках;
- стимулювання відповідальності і незалежності;
- стимулювання набуття нових знань, умінь і навичок;
- стійка увага до творчості особистості з боку одногрупників та викладачів.

Отже, на сучасному етапі розвитку та реформування закладів вищої освіти важливим є гармонізація навчально-виховного процесу, гуманізація та оптимізація навчання, виховання гармонійної особистості, здатності до професійної реалізації з високим духовним креативним потенціалом, яка компетентно реагує на всі ситуації.

Висновки до розділу 1

Недостатня готовність сучасних випускників ЗВО до професійної діяльності є наслідком невміння застосувати одержані знання в реальній практичній діяльності, відсутність навичок побудови власних програм зреалізації професійних обов'язків з урахуванням індивідуальної професійної ситуації, незнання себе, своїх сильних і слабких сторін, відсутності тонкої диференціації власних емоційних станів – все це утрудняє професійне і особистісне зростання студентів в процесі професійного навчання.

Проблему актуалізації креативності необхідно і варто вирішувати на етапі навчання за рахунок формування творчих професійних умінь, яка є комплексною задачею, що включає і розвиток творчого мислення, і креативності, як властивості особи, і мотивації до творчої діяльності. Проблема пошуку ефективних психолого-педагогічних умов формування творчих умінь

безпосередньо примикає, з одного боку до загальної проблеми формування у майбутнього психолога основ професійної майстерності, а з іншого – до комплексної проблеми упровадження в навчальний процес інноваційних засобів навчання. Метод «креативного тренінгу» і технологія проблемного навчання використовується задля розвитку творчих умінь в рамках освітнього процесу ЗВО і забезпечує наявність завдань дивергентного типу, і домінування їх в деяких типах занять, домінування розвиваючих можливостей учбового матеріалу над його інформаційною насиченістю; поєднання умов розвитку продуктивного мислення з навичками його практичного використання; створення власної дослідницької практики і її домінування над репродуктивним засвоєнням знань; високу самостійність в процесі навчання; орієнтацію на створення і вирішення креативних ситуацій.

РОЗДІЛ 2

ІНТЕЛЕКТ ТА КРЕАТИВНІСТЬ

ЯК ЧИННИКИ ФАХОВОЇ УСПІШНОСТІ

2.1. Самоактуалізація та інтелект як осереддя формування креативності студентів

Сучасне суспільство має ряд таких характеристик, як «постіндустріальне», «інформаційне», «ризикогенне» та ін. В останні десятиліття його називають інноваційним суспільством. Цей артикульований аспект має достатні підстави. Якщо раніше творчість мала в значній мірі спонтанний характер і часто ірраціональну мотивацію, незалежну від споживчого стимулу, то сьогодні створення нового є цілеспрямованим процесом, зумовленим кон'юнктурою ринку праці. На порядку денному стоїть питання про підготовку в ЗВО творчої, креативної еліти, здатної породжувати нові знання.

Інноваційні зміни, з одного боку, розширюють можливості для досягнення вищих, ніж раніше, професійних і особистісних висот, – з іншого, інтенсифікують соціальну мобільність, спонукають людей до вибору і здійснення життєвих стратегій, серед яких особливою значущістю володіє прагнення людини до реалізації потреби самоактуалізації. Високий рівень інтелекту і креативності стає найбільш затребуваним соціальним замовленням часу, в центрі якого стоїть успішний і конкурентоздатний громадянин-фахівець. Інтелект і креативність виходять на перший план як найбільш мобільні ресурси самоактуалізації.

У соціальній науці поки тільки формується парадигма самоактуалізації людини в інноваційному суспільстві, яке готує громадян жити і працювати в умовах швидких змін і повсякденного ризику, і, отже, висуває нові вимоги до інтенційності людської діяльності, в першу чергу, пов'язані з виявленням, розвитком і реалізацією інтелекту і креативності, як найбільш мобільних ресурсів.

Інноваційна тематика включає в себе аналіз такої важливої проблеми, як соціально-гуманітарна значимість інновацій, що виражається в ціннісних та поведінкових нормах креативної особистості. Нарощування темпів інновацій у технологічній і соціокультурній сферах нерідко призводить до взаємовиключення нововведень, що мінімізує їх корисність і збільшує хаос невизначеності, що призводить до соціальної патології. Ця складова інноваційних ризиків повинна бути предметом аналізу соціально-гуманітарних наук [3; 27; 69; 81].

Високий рівень інтелектуального розвитку та креативності не тільки служить гарантом ефективності функціонування механізмів економічного і соціального прогресу суспільства і державної безпеки, але також є умовою особистісної свободи. Така людина менш схильна до соціального маніпулювання, менш залежна від впливів масової культури, засобів масової інформації та ін.

Узагальнюючи вищесказане, підкреслимо, що актуальність цього дослідження визначається необхідністю формування парадигми інноваційного суспільства, в якій інтелект і креативність як найважливіші фактори самоактуалізації людини вказують на потенціал, що перевірявся можливостями вирішення надзавдань, поставлених дійсністю.

Самоактуалізація представлена як акт руху людини до сенсів життя і способам їх здійснення. Вона є потребою, формою і результатом активності розвиненої особистості, що досягає свого призначення, в значній мірі зумовленої соціокультурними факторами. Самоактуалізація – це суперечливий процес, в якому можуть не збігатися індивідуальні та суспільні потреби, що

ставить людину перед вибором і необхідністю переоцінки цінностей. Найбільш очевидні труднощі її здійснення, коли склалася ієрархія затребуваних професій не відповідає здібностям і талантам індивіда, що може привести до невідповідності досягнутого способу ідентичності його нереалізованим бажанням.

Самоактуалізація людини включає в себе два головних аспекти: інтеріоризацію і екстеріоризацію. По-перше, вона залежить від активності людини, розвиненості пізнавальних здібностей, напруженості свідомості і моральних зусиль, по-друге – від зовнішніх умов, свобод і прав особистості, форм її життєдіяльності. З одного боку, самоактуалізація – це соціальна потреба, з іншого, вона елітна, вибіркова, виняткова, досяжна незначною частиною людей. Самоактуалізація детермінується індивідуально (зсередини), одночасно вона соціально зумовлена. Самоактуалізована особистість може бути як непомітною, так і публічною, відомою. Самореалізація виконує функцію адаптації індивіда до умов буття і, разом з тим змушує її діяти всупереч суспільним нормам і цінностям, змінювати і удосконалювати їх. Рух до самореалізації пов'язаний зі стражданням, болем, незадоволеністю собою, але також приносить людині справжнє задоволення і щастя.

Інтелект (що представляє собою здатність до адаптації і комунікативної конвенційності) і креативність (що виражається в здатності виробляти нове за короткі терміни відповідно до соціального замовлення) є властивостями сучасної особистості і в той же час факторами, що стимулюють успішність самоактуалізації і соціальної адаптації. Інтелект і креативність знаходяться в комплементарному співвідношенні. Функції соціального інтелекту складаються в оптимізації відносин з навколишнім середовищем, в створенні референтного синтезу, забезпеченні зворотного зв'язку, спрямованого на стабілізацію ситуації, її збереження. Креативне начало, будучи найбільш активним, спрямоване на перетворення середовища, хоча воно не виключає опору на культурну спадщину, традиції. Особливість цього комплементарного зв'язку полягає в домінуванні однієї з її складових.

Потік соціальних інновацій ускладнює соціальну адаптацію людини, вимушену постійно переживати стан стресу, зумовленого розривом з традиціями, зі звичними нормативно-ціннісними установками. Обіг цінностей, що відбувається сьогодні швидше, ніж будь-коли в історії, ставить людину в ситуацію перманентного вибору у всіх сферах її життєдіяльності. У той же час проблема вибору ускладнюється домінуванням масової культури, яка нав'язує студентіві за допомогою сучасних інформаційних технологій цінності суспільства масового споживання.

Інноваційне суспільство висуває такі нові вимоги до самоактуалізації людини, як здатність до постійної мобільності, що виражається в зміні місця проживання, зміні професії, постійному підвищенні кваліфікації, комунікативної компетентності, оволодінні мовами. Ключовими характеристиками особистості в інноваційному суспільстві вважаються готовність жити і працювати в умовах повсякденного ризику, здатність адекватно оцінювати ситуацію, приймати самостійні рішення при відсутності їх алгоритмів. Особливого значення набуває вміння індивіда управляти глобальними інформаційними потоками в швидкому процесі соціальних інновацій, яке виступає як необхідна складова в структурі властивостей особистості, що сприяє її успішній вертикальній мобільності в соціальній ієрархії [81].

Креативний світ породжує свої норми і цінності, здійснюючи їх у виробництві нових речей, технологій, послуг і т. ін. Але не всі сучасні інновації: ідеї, винаходи, речі, досягнення є корисними, потрібними і цінними. Однак креативна діяльність нерідко стає самоціллю. Нове винаходиться заради нового, виробництво нового вперше випереджає потребу в новому, що веде до знакового споживання і симуляції діяльності. Відбувається обвал самоорганізованих інновацій показує нездатність соціальних інститутів адекватно відповісти на цей виклик, що загрожує успішності реформ і виявляє наявність кризи в управлінні. Суспільство, де нова інформація, знання, мають свій термін і замовника, формує нову ієрархію цінностей, де домінують

«успішність», «конкурентоспроможність», «конформність», «високий рівень матеріальної забезпеченості» тощо. Ідеал всебічно розвиненої, гармонійної особистості витісняється прагматичним характером процесу самоактуалізації, тобто його вектор спрямований на розвиток лише тих здібностей і можливостей людини, на які є запит суспільства. У цих умовах переживання індивідом відповідальності за прийняття рішень, дії повинні стати його головним життєвим імперативом, а гуманітарна значимість його інноваційної діяльності – пріоритетною для суспільства. Осмислення людиною соціальних цінностей є одним з аксіологічних аспектів процесу самоактуалізації в інноваційному суспільстві.

Інтелектуальна еліта, яку також називають новим класом креаторів, що забезпечує країні гідне місце у світовій спільноті, отримала небувалу раніше свободу експериментування в області сучасних інформаційних технологій. Така свобода пов'язана з ризиком перетворення інноваційної, креативної особистості в технократичну особистість сучасного зразка.

Креативні технології призводять до кардинальних змін в когнітивних процесах суб'єкта діяльності. Інтелектуальні машини, які допомагають людині мислити в ситуації невизначеності, знижують енергію інтенційності мислення. Робота електронної машини перетворюється для людини в своєрідне інтелектуальне уявлення, що інформує індивіда про особливості функціонування його власного мозку, завдання якого редукується до повного вичерпання можливостей комп'ютерної програми. Інтерактивний екран настільки інтегрує людини в свою мережу, що та відчуває себе частиною всесвітньої павутини. Масове використання комп'ютерів, що робить вплив на свідомість людей, руйнує уявлення про правильне і неправильне, про добро і зло, робить можливим перехід до так званої комп'ютерної культури – «кіберкультури», де вже сформувалися свої традиції, спосіб життя, етичні норми, привілеї, стиль життя, свою мову, альтернативні загальноприйнятим.

З одного боку, в сучасному суспільстві існує загроза того, що людська індивідуальність втрачає свою значимість, дезорієнтується в повсякденному

житті, але, з іншого, саме в інноваційному суспільстві посилюється прагнення особистості домогтися визнання і реалізації своїх креативних та інтелектуальних можливостей.

З одного боку, в сучасному суспільстві існує загроза того, що людська індивідуальність втрачає свою значимість, але, з іншого, саме в інноваційному суспільстві посилюється прагнення особистості домогтися визнання і реалізації своїх креативних та інтелектуальних можливостей.

Проблема самоактуалізації сходить до учнів Сократа, Платона, Аристотеля та ін. Це поняття трактувалося як самоздійснення, самовизначення, самовдосконалення. Уже в античній філософії присутній чітке уявлення про те, що самоздійснення людини немислиме без роботи розуму, який визнається як специфічно людське начало. У західноєвропейській філософії аналіз самоактуалізації виступає не тільки в ракурсі інтелектуальних здібностей людини, меж його розуму і розуму, але і з позицій її моральної шкали «Критика практичного розуму» І. Канта височить над повсякденним світом як недосяжна для багатьох живуть чистота морального мотиву [15; 27; 36; 47].

«Мислителі епохи Відродження, такі як Д. Дідро, Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Д. Локк та ін. були впевнені в прогресі самоактуалізації людини і покладали великі надії на виховання особистості, наділеною від природи світлом розуму і готовою визнати природну рівність людей. Але вже паралельно цим переконанням виник сумнів і розчарування в розумі людини, в його пізнавальні можливості і бажанні морально удосконалюватися. Так, самоздійснення у А. Шопенгауера, Ф. Ніцше виглядає песимістично. Наші бажання і прагнення нескінченні, ненаситні, наповнені розладами і конфліктом, доставляють людині страждання, а досягнуте задоволення – коротке» [6].

Проблема конституювання самості у філософській думці розглядається як проблема інтерсуб'єктивності, що дає можливість орієнтуватися на інших. Вона постає як іпостась соціалізації, яка здійснюється тільки у взаємодії з іншими, що розсовує соціокультурний горизонт самоактуалізації. У зв'язку з цим в оглянуті такі різні підходи до цієї проблеми, як, наприклад, історичний

матеріалізм (К. Маркс) і символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід, І. Гофман).

Вітчизняні науковці бачать сенс буття в служінні іншому. Одиначний людина, згідно мислителів, не може реалізувати себе в бутті, інакше як спільно з усім світом стверджують, що в процесі самоактуалізації впритул змикаються дві лінії людського буття – самопізнання і самовдосконалення В середині ХХ століття ідея самоактуалізації отримала концептуальне оформлення в психологічній парадигмі, в працях таких дослідників, як К. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс та ін. Особливу сторінку в соціально-філософському аналізі займають концепти про деструктивні, неплідних типах самоактуалізації, найглибше проаналізовані Е. Фроммом, який вказав на вираз її суперечливості в життєвих стратегіях поведінки, ціннісних орієнтаціях, таких як споживча, експлуататорська, ринкова. У той же час, кожна з них крім негативного змісту має і позитивний.

Найбільш очевидні труднощі здійснення креативності тоді, коли наявна ієрархія затребуваних професій не відповідає здібностям і талантам індивіда, що може привести до невідповідності досягнутого способу ідентичності нереалізованим бажанням. Прагнення до самоактуалізації часто призводить також до конфліктів в міжособистісних відносинах, найчастіше в сім'ї, при входженні індивіда в будь-яку малу групу.

Визнанням суперечливості процесу самоактуалізації людини, що розкриває її залежність від готівки умов буття, присвячені дослідження вчених, котрі аналізували різні аспекти суспільства, які охоплені такими поняттями як «індустріальне», «постіндустріальне», «інформаційне», «масове», «інноваційне» у цих дослідженнях висуваються наступні імперативи самоактуалізації. У той же час ці дослідницькі парадигми вельми суперечливі у визначенні вектора самоактуалізації.

Картина індустріального і постіндустріального суспільства у якості базового елементу, який зумовлює процес самоактуалізації людини, висуває інформаційні технології, індустрію знань і, як наслідок, – нову професійну

диференціацію. Ці фактори стають визначальними в габітус самоактуалізації. Небувалий темп інновацій, що породив трактування цього суспільства як інноваційного, настільки великий, що не залишає людині шансів осилити поставлену інформаційну базу. Постійна присутність ризику, сутність якого в минулому столітті різко змінилася (він став ірреальним і глобальним), збільшує вимоги до креативно-адаптаційних можливостей людини.

Ключовими характеристиками сучасної особистості в цьому суспільстві стають здатність до постійної мобільності, що виражається в зміні місця проживання, в зміні професії, постійному підвищенні кваліфікації, комунікативній компетентності, в оволодінні мовами. Ученими виділені найбільш істотні і важливі для даної теми прориви дослідницької думки, спрямованої на більш глибоке осмислення соціальних аспектів самоактуалізації в таких модусах її прояви, як інтелект і креативність. Готовність жити і працювати в умовах повсякденного ризику, здатність адекватно оцінювати ситуацію, приймати самостійні рішення при відсутності їх алгоритмів, вміння керувати глобальними інформаційними потоками в процесі соціальних змін, де будь-яка інновація перетворюється в комерційну вигоду – ось один з основоположних дискурсів, присвячених інтелектуальним можливостям і креативним здібностям людини, яка живе в інноваційному суспільстві.

2.2. Аксіологічний аспект та соціальна сутність креативності

Дослідження проблем цінностей має давню традицію в науці, але, оскільки цінності формуються в конкретній історичній середовищі, це питання в різні епохи залишається актуальним. Аксіологія, що займається даною проблемою, поки ще не створила класифікацію цінностей, які не вибудувала їх чітку ієрархію. Великий внесок у розробку проблеми цінностей був зроблений засновником класичної німецької філософії І. Кантом [19], який розглядав моральність як вищу цінність. Морально людина чинить лише тоді, коли

зводить до закону своїх вчинків борг перед людиною і людством і не потребує будь-якої винагороди за свою моральність. «В аксіологічній концепції релігійних цінностей баденської школи (Г. Ріккерт), проблема цінності нерозривно пов'язана з питанням про сенс життя. Сенс життя і цінність – категорії єдиного синонімічного ряду, який демонструє ієрархічну організацію ціннісних пластів буття, в яких змістом життя відводиться головна, що синтезує роль стрижня людського самовизначення. За допомогою звернення до ідеалів, до вищих цінностей людина удосконалює власну природу (К. Роджерс, Е. Фромм, В. Франкл)» [46]. Розробка проблеми самоактуалізації є однією з плідних спроб не тільки поставити, але і вирішити проблему цінностей в сучасній суспільній ситуації. Вона розглядається, перш за все, з точки зору відповіді людини за свій вибір. Труднощі, що зустрічаються на шляху, незрозуміння оточуючих людей, можуть змусити людину відмовитися від правильного вибору. Товариство оточуючих людей, з одного боку, необхідне людині, так як проявити себе та може тільки серед інших людей, тільки в суспільстві, і в той самий час суспільство може перешкоджати прагненню людини до реалізації цілей, досягненню своїх смислів – цінностей. Будь-яке суспільство прагне зробити з людини конформіста, котрий готовий підкоритися нормативним, ціннісним установкам.

Світ сам по собі не має ціннісної визначеності, цінності можуть реалізовуватися в ньому завдяки людині-посереднику, яка, докладаючи до світу ціннісні критерії, здатна надавати всьому суцільному ціннісний зміст. Філософське розуміння цінності пов'язане з аналізом таких проблем, як розуміння самої суті людини як самостійної цінності, з проблемою усвідомлення і реалізації цінності, з зіставленням цінності з ідеалом реальності.

Сенс життя, мета життя і цінності життя піддаються переосмисленню і деформації в постіндустріальному суспільстві. У давні часи людина могла очікувати, що суспільна система цінностей залишиться в основному незмінною протягом його життя. Сучасна культура в її масовому варіанті, постійно створює нові смисли і стилі життя, гарантувати цього не може. Людина маси –

стихійний матеріаліст-сенсуаліст. Для людини, поневоленої суєтою повсякденності, знайти сенс свого існування – завдання нелегке, майже неможливе.

Креативний світ породжує свої норми і цінності, здійснюючи їх у виробництві нових речей, технологій, послуг. Однак креативна діяльність нерідко стає самоціллю. Нове винаходиться заради нового, виробництво нового вперше випереджає потребу в новому, що веде до знакового споживання і симуляції діяльності.

Соціальна діяльність індивіда зумовлена як тим, що він інкорпорує суспільні цінності, так і тим, що він відображає тільки свої власні, які можуть або збігатися, або не збігатися із загальноприйнятими. Має місце конфлікт між цінностями автономної незалежності і цінностями інтеграції співтовариства. Самоактуалізація сучасної людини нині має інструментальний, прагматичний характер. Суспільство, де нова інформація, знання мають свій термін і замовника, висуває вимоги до людини, що прагне здійснити свої претензії і наміри. В системі сучасних ціннісних орієнтацій, коли важливу роль відіграють «успішність», «конкурентоспроможність», «високий рівень матеріальної забезпеченості» і т.д. процес самоактуалізації ускладнюється тим, що його вектор спрямований на виявлення, розвиток і вдосконалення лише тих здібностей, можливостей і можливостей людини, на які є запит суспільства. Осмислення і переживання індивідом відповідальності за свій вибір, прийняття рішення повинно бути головним імперативом, що спонукає його діяти. Ключовим питанням в розумінні суті самоактуалізації людини є її ціннісний зміст, гуманістична спрямованість.

Інтелект єдиний як засіб пізнання, в той же час філософська традиція виділяє в ньому розум як здатність до дослідження і розум як здатність до проникнення в істину (Ф. Аквінський, І. Кант). У філософії (Аристотель, Декарт, Д.С. Потапов, О.Г. Спіркін, О.М. Князева) інтелект розглядається як самостійна духовна сутність, здатність синтезувати нові ідеї, здатність

адекватно реагувати на навколишнє середовище, освітній рівень людини, генетична схильність до мислення [47].

У психології (Ж. Піаже, Г. Айзенк, Д.Б. Богоявленська, В.М. Дружинін) інтелект визначають як загальну успішність адаптації людини до нових ситуацій за допомогою вирішення завдання у внутрішньому плані дії («в умі») при домінуючій ролі свідомості над несвідомим [23]. В минулому столітті психологія стала використовувати кількісні методи вимірювання рівня інтелекту. Психологічна концепція виділяє три види інтелекту 1) психометричний, який визначається стандартними тестами вимірювання коефіцієнта інтелекту); 2) біологічний, який розуміється як фізіологічна, нейрологічна, біохімічна і гормональна основа пізнавальної поведінки, (пов'язана зі структурами і функціями кори головного мозку; 3) соціальний (або практичний) як прояв соціально корисної адаптації.

Соціальний інтелект розглядається як комплекс здібностей, що забезпечують спільну діяльність, що сприяє мобільності в колективі і суспільстві. Він є основою комунікативної компетентності, що оптимізує вирішення завдань щодо адекватного сприйняття людини людиною, встановлення і підтримання контактів з іншими людьми. Елементом соціального інтелекту виступає емоційний інтелект як основа успішності життєдіяльності людини, що має також велике значення для формування лідерських якостей.

На підставі аналізу використаної у роботі літератури [1-82] встановлена залежність інтелекту від соціально-економічних чинників, таких як дохід і структура сім'ї, соціальне становище і професія батьків, власний рівень освіти і рівень освіти батьків. Виявлено, що інтелектуальні змоги не тільки породжуються культурним контекстом, а й обмежуються ним. Сучасне українське суспільство, в якому ще не завершився перехід від екстенсивного типу розвитку до інтенсивного, характеризується відсутністю прямої функціональної залежності між рівнем інтелекту представників груп і їх соціально-економічним статусом. Навпаки, в інтенсивній західній культурі

соціально-економічне становище індивіда прямо пов'язане з рівнем його інтелекту, при цьому здійснюється висхідна мобільність високоінтелектуальних індивідів, що забезпечує гідне місце в еліті суспільства. У більшості африканських культур бути розумним – значить бути щасливим, причому в першу чергу – в соціальних відносинах. Для цього необхідно розбиратися в людях і вміти знайти з ними спільну мову. Китайці уявляють собі розумну людину як соціально орієнтовану, практичну та відповідальну. Австралійські народні уявлення про інтелект включають здатність до критики і прагнення до пізнання нового, поряд з умінням говорити і спілкуватися, а також вирішувати проблеми, людина з високим інтелектом повинен логічно мислити, мати повагу і досягнення в суспільстві. Американці більше цінують успіх в суспільстві, пов'язаний з товариськістю, вмінням робити сприятливе враження, тобто підтримувати «горизонтальні» соціальні контакти, а також і просування в кар'єрі. У розумінні пострадянської людини інтелект – це здатність думати, міркувати, самостійно судити про речі, людей, події, факти. У повсякденній свідомості поняття «розумний» і «кмітливий» є майже синонімами. У наших традиційних уявленнях з розумом асоціюється багатий запас знань.

Отже, під інтелектом розуміють мислительну здатність, розумове начало людини, яке дає своєму носієві можливість цілеспрямовано концентрувати силу і енергію природних джерел. Будучи сутністю самого життя, на сьогодні інтелект людини визнається самоцінним. Сучасна наука намагається побудувати модель штучного людського інтелекту на основі моделювання процесів, що відбуваються в мозку. Але ця модель не може бути ототожнена з реальними психічними процесами.

Адаптуючись до нестабільних факторів і хаотичного впливу соціального середовища, людина змушена актуалізувати свій інтелектуальний потенціал за рахунок систематичного навчання, набуття нових здібностей і навичок. Інтелект з його логічними операціями, що забезпечують стійке і в той же час динамічна рівновага між універсумом і мисленням, продовжує і завершує сукупність адаптивних процесів. Сутність інтелекту проявляється в

забезпеченні ефективності адаптації поведінки в новій ситуації. В даному випадку критерієм інтелектуальної поведінки є не перетворення середовища, а відкриття можливостей середовища для адаптивних дій індивіда в ній. Але високий інтелект не завжди служить умовою успішної адаптації індивіда в суспільстві. Розумні люди часто ведуть себе неадаптивно. Їх ментальний досвід, моделі поведінки можуть вступати в протиріччя з актуальними ситуативними вимогами. В даному випадку завдання інтелекту – визначити наскільки можлива і необхідна адаптація.

Певним відмінностями між адаптаційними та інтелектуальними завданнями є безумовна індивідуальність першої і обов'язкова соціальність другої – як в постановці завдань, так і за значенням досягнутого результату. Адаптаційне завдання ставиться перед конкретною людиною і результатом її рішення завжди є конкретне індивідуальне дію, а формулювання і результат інтелектуальних завдань завжди соціально значимі.

Нами досліджуються три сфери адаптації студента під час навчання у ЗВО: предметно-символічна, соціальна і особистісна, реалізація яких залежить від інтелектуальних здібностей студента. Предметно-символічна адаптація дозволяє успішно пристосовуватися до предметних і символічних систем і перетворювати ці системи. Особистісна адаптація може бути визначена як здатність знаходження гармонії всередині власних переживань і перебудови з метою гармонізації свого внутрішнього світу. Соціальна адаптація є пристосуванням до соціального оточення і здатність це оточення формувати [62].

Можливі такі результати адаптації – конформізм, під якою розуміється пасивне, некритичне прийняття індивідом загальноприйнятих норм, цінностей і життєвих цілей, а також інституційно схвалюваних засобів їх досягнення; збереження індивідуальності, своїх особистісних характеристик поряд з прийняттям нової системи цінностей, при цьому особистість приймає явища нової культури, зберігаючи самоідентифікацію, девіантність – соціальну

поведінку індивіда, яка не збігається з соціальними нормами і цінностями, прийнятими в суспільстві або соціальній групі.

Розглядаючи соціальну адаптацію як аспект соціалізації, не можна не помітити, що процеси соціалізації і соціальної адаптації не завжди збігаються. Особистість може бути соціалізованою, але дезадаптованою. Більш того, дезадаптованість людини може виявитися прямим наслідком високого ступеня соціалізованості. Наприклад, останній період розвитку нашого суспільства наочно демонструє наявність такої залежності. Мільйони українських громадян надзвичайно болісно відреагували на кардинальні зміни колишньої радянської системи цінностей.

У зв'язку з колосальним прискоренням процесів зміни в макро- і мікросередовищі людині необхідна здатність швидкої адаптації студентів до прискореного темпу життя, дедалі більшого обсягу інформації, яку потрібно вміти отримувати, переробляти і використовувати, до підвищених емоційних навантажень, стресів, що стали повсякденними в суспільстві ризиків, в тому числі – інноваційного. Таким чином, можна стверджувати, що феномен соціальної адаптації студентів є одним з найбільш значущих явищ у формуванні креативності. Завдяки процесу успішної адаптації самоактуалізація людини виявляється повніше й ефективніше.

Варто приділити більше уваги вивченню соціальної природи креативності та дослідженню тенденцій в розвитку креативності та інтелекту студентів в умовах інноваційного суспільства. Поняття «креативність» з'явилося в науковому обігу наших співвітчизників у кінці 80-х років минулого століття. В даний час існує безліч підходів до визначення креативності як загальної пізнавальної здатності, що має на увазі щось протилежне відомому, звичному, що припускає нестандартне ставлення до дійсності.

«У підходах до розуміння креативності можна виділити кілька напрямків. Перше вивчає креативність за її продуктами, розглядає основні характеристики творчого продукту кількість, якість і значимість (М.О. Аркадьєв, Е.В. Корабльова, М.К. Петров та ін.). Другим напрямком є вивчення креативності як

процесу. Всякий процес має початок, пролонговану в часі зміну і, відповідно, завершення – в даному випадку – креативний продукт: предметний або ідеальний (думка) (Д.В. Реут, В.М. Ткачов та ін.) Третій напрям розглядає креативність як здатність людини відмовитися від стереотипних способів мислення, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, його націленість на відкриття нового (Д. Гілфорд, Е. Торренс) Четвертий напрямок орієнтований на дослідження зв'язку креативного процесу з самоактуалізацією особистості (К. Гольдштейн, К Роджерс, А. Маслоу та ін.)» [31].

Нерідко поняття «креативність» розглядається близьким за змістом поняттю «творчість» (Д.Б. Богоявленська, Г.А. Голіцин, В.М. Дружинін, О.І. Савенков та ін.). Ученими звертається увага на відмінності між поняттями «творчість» і «креативність». Творчий процес ґрунтується на натхненні, осяяння автора, інтуїції, експрес-іраціональному стані. Головною складовою креативного процесу є прагматичний елемент, жорстка раціональність, орієнтація на результат, практична реалізація творчості. Творчі рішення частіше приходять в момент релаксації, розсіювання уваги, а не у момент зосередження над вирішенням проблеми. Істотною відмінністю є і сама природа творчості і креативності. Творчі потенції дані кожній людині при народженні, а креативність в основному повністю формується за рахунок впливу соціального середовища, її ціннісних орієнтацій.

У зв'язку з появою в сучасному суспільстві високих технологій виникла необхідність наявності у людини певних якостей, таких як уміння продукувати велику кількість ідей і варіантів вирішення проблем, швидкість обробки інформації, готовність йти на ризик, себто те, що ми характеризуємо терміном «креативність». Креативність перетворює особистість з об'єкта маніпулювання в суб'єкт самоврядування. Креативний стиль діяльності спрямований на створення нових цінностей, важливих як для формування особистості її самоактуалізації, так і для розвитку суспільства. Креативність призводить до ускладнення і перетворення адаптаційного потенціалу, в яких основне значення

набуває активність особистості, пов'язана з пізнанням, прийняттям і вільним виразом прийнятого рішення в різних ситуаціях життєдіяльності.

Усі визначення, що стосуються поняття «креативність» можна розділити на кілька груп: 1) інноваційні, коли креативність розглядається як властивість, що дозволяє створити щось нове; 2) експресивні, коли акцентується увага на самовираженні особистості, 3) проблемні, коли креативність виступає здатністю до вирішення не тільки особистих, а й глобальних, загальнолюдських завдань; 4) реалізації життєвого потенціалу, коли креативність виступає одним з факторів самоактуалізації особистості.

Тут варто оглянути питання кореляції інтелекту і креативності в умовах сучасного суспільства. Учені розглядають характер взаємозв'язку інтелекту і креативності та структурі сучасної особистості, в процесі її самоактуалізації, а також вплив соціального середовища на розвиток цих здібностей. Продуктивність застосування минулого досвіду визначається інтелектом, перетворення досвіду пов'язане із креативністю. Для проявів креативності необхідний певний рівень розумового розвитку. Однак дуже високий рівень інтелектуальності часто супроводжується зниженням креативності, що пояснюється спрямованістю особистості студента на засвоєння нової інформації, на навчання.

Нами розкрито положення про те, що інтелектуальні здібності відрізняються від креативних тим, що їм не завжди потрібна самореалізація. Люди з високим інтелектом можуть бути пасивними, якщо їх інтелект не затребуваний іншими. Вони іноді не в змозі самостійно створивши своє ноу-хау, капіталізувати і впровадити його. Причиною є відсутність у особистості креативних властивостей. Однак творити, створювати нове неможливо, не засвоївши того, що створено раніше. Інакше є ризик відкривати давно відкрите й непотрібне суспільству. Підвищення вимог до креативних можливостей людини неминуче пов'язане з підвищенням вимог до її інтелектуального потенціалу.

Зміни в розвитку інтелекту і креативності в сучасному суспільстві неминучі. Ключовим ресурсом «суспільства знань» є людський інтелектуальний, а не характерний для індустріального суспільства фізичний капітал і природні ресурси. Праця перетворюється у процес добування, переробки та використання знань. Виникає новий інтелектуальний простір і явище нового інтелекту, який ще не отримав точного визначення, але його особливості вже вивчаються. До цього можуть бути віднесені такі феномени, як, наприклад, «діти індиго», «люди світу», в якості нового соціального факту можна вважати сформоване покоління фахівців з кількома вищими освітами. Стирання граней між технічною і гуманітарною освітою, про який писали в радянській літературі як про майбуття, є сьогодні реальністю. Нові інформаційні технології активно впроваджуються в систему соціально-гуманітарного знання. Формується новий тип мислення, що здатний переходити міждисциплінарні умовні поділи знання і мислити широко, системно, на більш складному логічному рівні.

Інтелект і креативність перетворюються на основне джерело конкурентної переваги в боротьбі за інтелектуальний переділ світу. Зростаючий попит на виробників потрібних знань до потрібного терміну пояснюється прагненням кожної держави до успіху і процвітання в мінливому світі. Інтелектуальна еліта, що забезпечує країні гідне місце у світовій спільноті, отримала небувалу раніше свободу експериментування в області сучасних інформаційних технологій. Вона створює для себе ізольований віртуальний світ. Хоча віртуальний простір відрізняється високим ступенем багатоваріантності і динамічності, що зумовлює можливість для користувача знайти свою нішу і спосіб самовираження, можна виділити найбільш істотні зміни, що відбуваються з креативною особистістю в рамках її когнітивної діяльності.

Відходить у минуле поняття різнобічної, гармонійної особистості, стає анахронізмом енциклопедизм знань вузькопрофесійних знань і віртуальний досвід – ось провідні характеристики особи, що пізнає епохи Інтернету.

Мораль, загальноприйняті норми стають для креативної еліти перешкодою у вирішенні конкретних професійних завдань. З цієї причини в рамках віртуального простору можна виявити альтернативні форми поведінки. У комп'ютерній культурі, званої сьогодні також «кіберкультура», вже цілком сформувалися свої традиції, етичні норми, привілеї, санкції, стиль життя, своя мова. Особисті досягнення і успіхи сучасних лідерів комп'ютерної індустрії показують новим поколінням реальність досягнення професійних висот у самоактуалізації виключно за рахунок особистісних якостей. Кіберкультура залучає в свою орбіту представників абсолютно різних верств. Нещодавно в неї почали просочуватися представники криміналу. Залучення до кіберкультури – це одна зі спроб пристосуватися, адаптуватися до життя в навколишньому світі, що також вимагає креативу.

2.3. Інновації і креативність як взаємне поєднання рис студента-новатора

Сучасні технології призводять до кардинальних змін, як в сфері комунікації, так і в когнітивній сфері. Екранні образи, що симулюють реальність, знайшли своє відображення в філософії постмодерну, яка показала, що гіперреальність здатна домінувати над справжньою реальністю. Людина і комп'ютерна машина перетворюються в єдине ціле, в якому людина відчуває себе частиною всесвітньої інтегрованої мережі. Виникнення гіперреальності стало можливим завдяки використанню інтелекту і креативності з метою впливу на свідомість людини. Існує проблема перетворення творчої, креативної особистості в асоціальну, технократичну. Комп'ютерна революція несе в собі загрозу нівелювання цінності індивідуальності людини. Але, з іншого боку, як не парадоксально, саме в інноваційному суспільстві підсилюємо прагнення людини домогтися визнання своїх креативних та інтелектуальних здібностей.

Аналіз дослідження співвідношення інтелекту і креативності говорить про те, що ця проблема залишається однією з складних. Соціальний інтелект і креативність, що сприяють успішності соціальної адаптації та самоактуалізації, знаходяться в комплементарному співвідношенні. Функції соціального інтелекту складаються в оптимізації відносин з навколишнім середовищем, забезпеченні зворотного зв'язку, спрямованого на стабілізацію ситуації, її збереження. Креативне начало, будучи найбільш активним, спрямоване на перетворення середовища, хоча воно не виключає опору на культурну спадщину, традиції. Особливість цього комплементарного зв'язку полягає в домінуванні однієї з її складових.

Сучасна людина розглядається як самотворча, мобільна і активна особистість. Процес формування особистості визначається сьогодні прискореним розвитком техніки, інформаційних технологій і інновацій. Постійно мінливий світ перериває багато традицій, змушуючи людину одночасно існувати в різних культурних шарах, пристосовуватися до мінливих обставин. Міжособистісні зв'язки студентів, інтерактивне спілкування, спільна діяльність, з одного боку, інтегрують індивідів в єдине ціле; а з іншого, віртуальна реальність інформатизації, духовне відчуження – ізолюють, відокремлюють людини від людини. В умовах кризи світової економіки стає актуальною проблема соціальної адаптації студентства. Поступово формується розуміння того, що завданням суспільства є виховання зрілої особистості. У ній повинні поєднуватися знання, вміння, навички, соціальний інтерес, моральні якості, інформаційна культура – тобто все те, що дає можливість не тільки існувати в межах особистого життя індивіда в суспільстві, а й розбиратися в минулому, об'єктивно бачити сьогодення і, креативно використовуючи свій інтелектуальний потенціал, створюючи нові знання, будувати майбутнє.

На жаль, в сьогоденньому суспільстві відбувається недооцінка потенціалу, творчих можливостей особистості. У той же час, оновлюється соціокультурне поле, процесуальність ідентифікації вимагають від людини активності дії і самоактуалізації. Соціальний інтелект є формою зв'язку

індивіда з іншими людьми, з їх знаннями та досвідом. Цей зв'язок виступає свого роду основою саморозвитку, засобом актуалізації та подолання себе. У процесі індивідуалізації людина пізнає світ і себе, переходячи від ідентифікації до самореалізації і навпаки, від пізнання до самопізнання, від оцінки до самооцінки, від соціального контролю до самоконтролю. Людині властиво перебувати в пошуках самого себе, шляхів і засобів самовираження.

Дійсність висуває підвищені вимоги до студента сучасного ЗВО. Для того щоб досягати успіху в сьогоdnішньому суспільстві і бути конкурентоздатною особистістю, сучасній людині необхідно постійно займатися питаннями саморозвитку і самоактуалізації. Поняття «самоактуалізація» в науці розглядається як прагнення особистості до самоздійснення, до актуалізації того, що міститься в якості моральних, інтелектуальних, творчих потенцій. Здійснення самоактуалізації становить сутність особистості та розглядається, як прагнення людини постійно втілювати, реалізовувати, упередметнювати себе, свої здібності, свою сутність. Якісним виміром самоактуалізації особистості є задоволеність життям, що відображає позитивний сенс досягнення значущих для особистості цінностей і цілей. Результати самореалізації дозволяють людині піднятися над випадковістю і пасивністю власного існування і тим самим досягти позитивної свободи і власної значущості. Студент з усвідомленням своєї індивідуальності чітко зорієнтований на реалізацію своїх сутнісних сил, а саме, інтелекту і креативності.

Розвиток здібностей і потенціалу на основі ідентифікації людини передбачає вибір гідних і досить важких інтелектуальних, творчих і моральних завдань, на які є запит соціальної групи і суспільства. Самоактуалізація розглядається ученими як усвідомлена установка особистості на розвиток інтелекту, творче зміна і перетворення власного стилю життя. Позитивна самоактуалізація це творчість, пізнання, творення себе, праця, інтерактивне спілкування, а також постійна внутрішня робота над собою. Творцем, також як і інтелектуалом, не народжуються. Все залежить не тільки від активності самої людини, а й від того, які можливості дасть оточення для реалізації того

потенціалу, який в різного ступеня притаманний практично кожному. Рівень самореалізації інтелектуально-розвиненої і креативної особистості студента проявляється в тому, в якій мірі вона опанувала діяльністю і виконує її відповідно до характеру вимог, зорієнтованих на кінцевий результат, з урахуванням наявних умов і їх подальшого розвитку; в якій мірі використовуються свідомо і надалі розвиваються необхідні для цього корпоративні, комунікативні, суб'єктивні та матеріально предметні засоби для досягнення мети.

У складній і напруженій взаємодії з життям, світом і іншими людьми студент зобов'язаний не «зраджувати» себе, прагнути до самоактуалізації, актуалізуючи свій потенціал. У зв'язку з цим А. Маслоу писав: «Якщо Ви навмисно збираєтеся бути чимось меншим, ніж Ви можете бути, я попереджаю Вас, що Ви будете нещасні усе своє життя» (цит. за [45]). А те, чому саме можна себе присвятити, студент може знайти тільки сам у відповідності зі своєю власною природою. Кожна людина прагне реалізувати свій внутрішній потенціал по-своєму. Отже, необхідно розуміти, що він, студент, повинен свідомо вибрати власний шлях самовдосконалення, прагнучи стати тим, ким він може бути в житті. Самоактуалізовані люди, будучи особистим прикладом, максимально повно втілюють в собі цілісність людського буття. Це індивіди, які дали проявитися своїм біологічним, соціальним і духовним потребам.

Життєвий шлях людини, її призначення і сенс життя – найважливіші теми соціальної науки. Безсумнівно, що пошуки відповіді на питання про сенс людського життя ніколи не можна буде вважати завершеним. Природним було б погодитися з твердженням В. Франкла про те, що зміст кожного життя унікальний, оскільки людина неповторна як в пошуках сенсу, так і в способах його ідентифікації. Питання про сенс або безглуздості життя ставить перед собою не стільки сама людина, скільки саме життя. Вона представлена різноманітним ситуацій, ціннісних відносин, їх вибором. Людині доводиться справою відповідати на питання про сенс власного існування [27]. Сенс життя стає для людини імперативом, особистісним прагненням до самоактуалізації, де

виявляється рівень розвитку суспільства, відбивається усвідомлена потреба брати активну участь в побудові майбутнього.

Висновки до розділу 2

На основі соціокультурних цінностей студент може реалізувати свої потреби, корелюючи їх з потребами соціуму, що багато в чому залежить від стійкості власних ціннісних орієнтацій, що визначають особистісне становлення. Шляхи задоволення потреб в самоактуалізації різноманітні, і єдиної моделі самореалізації не існує. Цей складний феномен може мати як позитивні, так і негативні прояви у вирішенні протиріч між індивідуальним і суспільним, інновацією та традицією, прогресом і регресом у розвитку суспільства і особистості. Створюючи нові соціальні форми, людина змінює саму себе, реалізує свій креативний і інтелектуальний потенціал. У цьому випадку важливу роль відіграють такі чинники самореалізації: творче ставлення до дійсності, зусилля самого індивіда з реалізації свого інтелектуального потенціалу, суспільне середовище, як умова і засіб для саморозвитку.

Людська потреба в самоактуалізації, яку ми розглядаємо як особливу індивідуальну стратегію мотивації і прагнення особистості реалізувати своє інтелектуальне і креативне Я, домогтися їх значимості і визнання, виражається у використанні своїх здібностей і можливостей в різних сферах діяльності і соціальних структурах взаємодії. Можна стверджувати, що в даний час як ніколи актуалізована, але не зреалізована потреба формування соціальної установки на індивідуальні стратегії самоактуалізації особистості, її суб'єктивності як «внутрішньої» культури, так і «зовнішнього» іміджу. Індивідуальна стратегія, як особистісно зорієнтована діяльність, визначає вибір, активність, соціальний інтерес, стиль життя людини, звільняє її життєву енергію і творчий потенціал. Студент, який усвідомив необхідність формування та реалізації своєї індивідуальної стратегії, менш залежний, більш самостійний і

актуалізований. Якщо він йде по шляху творчої ідентифікації своїх сутнісних сил, актуалізує свої креативні здібності та інтелектуальний потенціал, здійснює пошук шляхів особистісного зростання, нових можливостей досягнення мети – це і є самоактуалізація, основними чинниками якої є інтелект і креативність. Особливої актуальності дана проблема набуває в сучасну епоху, коли демонструються вельми суперечливі тенденції в розвитку інноваційного суспільства.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ ФОРМИ І ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО КРЕАТИВНОЇ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Програма розвитку креативності як умови фахової спроможності

Формування нових соціальних відносин в нашому суспільстві багато в чому визначає виникнення двох взаємодоповнюваних тенденцій. З одного боку, в суспільстві зростає потреба в творчих, креативних людей, здатних до несподіваних і оригінальних відкриттів й ідей. З іншого боку, практично вся система організації нашого соціального життя, зокрема система освіти орієнтована на логічне, прагматичне мислення. Зазначені тенденції породжують одне з протиріч, що визначає необхідність вивчення креативних можливостей особистості майбутнього фахівця, а також умов їх розвитку і трансформації.

Вивчення креативності пов'язане з великими труднощами, які виникають, головним чином, у зв'язку з її розглядом поза цілісної структури особистості і поза її життєвих цілей. В даний час можна виділити кілька підходів до розуміння феноменів креативності. Серед них:

- креативність як особливість інтелекту, як відображення рівня або властивості мислення;
- креативність як здатність інтелекту;
- креативність як потреба особистості в пошуково-перетворювальній діяльності за умови активної взаємодії з середовищем;
- креативність як властивість цілісної особистості.

Серед зазначених підходів тільки останній включає креативність в цілісну структуру особистості. Сьогодні важливою і актуальною науковою задачею є пошук шляхів дослідження креативності в єдності не тільки когнітивних, особистісних, а й адаптаційних проявів в умовах стрімкої дійсності. Тим більше, що співвідношення між креативністю та адаптованістю в психології представлено переважно однією тенденцією: ослаблення деяких адаптаційних можливостей спостерігається у креативних осіб. Виникає питання про доцільність розвитку креативності студентства як потреби суспільства.

Актуальним завданням нині є розробка моделі креативності як цілісної соціальної освіти, яке не зводиться тільки до інтелектуальних властивостей. Важливим для цієї парадигми є створення умов для прояву і розвитку таких компонентів, як: дивергентне мислення; самостійне цілепокладання; здатність до автономної, внутрішньо регульованої поведінки, розвивається рефлексія; усвідомленість своїх вчинків, відповідальність за них і передбачення наслідків своїх дій; конструктивність і адекватність в сфері міжособистісної взаємодії; інтуїтивно-духовна орієнтація в привласненні соціального досвіду.

Суттєвою перешкодою для активізації креативності студентів стає відсутність ефективних, концептуально обґрунтованих комплексних програм розвитку творчого мислення, які базуються на уявленнях про цілісність соціальної-психологічної організації особистості, що розкривають механізми формування креативності та забезпечують створення умов для вільного творчого самовираження особистості.

В якості моделі для реалізації інтеграційного підходу до вивчення креативності як єдності інтелектуальних, особистісних і адаптаційних проявів може бути використаний початковий етап навчання у ЗВО. Для вибору моделі дослідження було важливо, що початок навчання в університеті пов'язаний великими навантаженнями на адаптаційні механізми і те, що почасти відсутні стереотипи реагування на проблемні ситуації. Гуманістичний підхід на противагу технократичному орієнтує на сприйняття кожної людини як цілісної і неповторної особистості, поведінка якої визначається природженим

прагненням до самоактуалізації і творчого самовираження, розвитку природних здібностей, індивідуального пошуку сенсу свого життя. У доступній нам літературі нам вдалося виявити ряд досліджень, присвячених особливостям інтеграції креативності, особистісних властивостей і адаптаційного потенціалу, її структурної організації і трансформації в ЗВО [1-77].

Креативність – це багатокомпонентне складно зорганізоване цілісне психічне утворення, що розкриває здатність студентів до експериментування, трансформації вербальних і образних стандартів, встановлення нових асоціативних зв'язків між предметами і явищами, яка активно реалізується в навчальному та життєвому досвіді. Креативність інтегрована в структуру особистісних властивостей і адаптаційного потенціалу, ступінь якої обумовлюється можливостями систематичної свободою творчого самовираження.

Креативність – це психічне утворення при створенні умов для вільного творчого самовираження, які реалізуються спеціальною програмою розвитку креативності особистості. Розвиваючий ефект програми забезпечується активізацією процесів усвідомлення, рефлексії, інтерактивності і свободою вираження.

Розвиток вербальної та образної креативності активізує інтелектуальні, емоційні, комунікативні та регулятивні властивості особистості студента, що розширюють можливості їх взаємодії з соціально-комунікативною сферою. Розвиток креативності також призводить до підвищення адаптаційного потенціалу, що об'єктивно виражається в поліпшенні стану здоров'я, підвищення успішності і здатності до подолання труднощів діяльності, а суб'єктивно в зростанні самоповаги і самоцінності.

Ученими запропоновано і емпірично обґрунтовано підхід до опису креативності як цілісного особистісно-адаптаційного стану, що розширює уявлення як про структуру адаптаційного потенціалу особистості, так і про роль креативності в життєвій діяльності [12; 13; 66; 67; 74; 75; 77]. Показана можливість розвитку креативності в процесі навчальної діяльності у ЗВО при

створенні спеціальних умов для вільного творчого самовираження. Розроблено оригінальну програму розвитку креативності, яка може бути включена в процес навчання у ЗВО. Виявлено умови, необхідні для розвитку креативності, що виключають дисгармонійні особистісні зміни і дозволяють успішно адаптуватися в освітньому і життєвому просторі. Показано наростання адаптаційних можливостей протягом участі в програмі. У дослідженні розроблена змістовна психологічна характеристика системи показників тесту креативності Е. Торренса з урахуванням їх значення в загальній структурі етапів розумового процесу і вікового аспекту [25].

Практична значимість дослідження постає в тому, що результати дослідження були використані при індивідуальному консультуванні студентів 1-го курсу, що зазнають труднощів адаптації до нового соціального середовища. Висновки дозволили розробити і впровадити в практику роботи психологів центру супроводу програму діагностики та розвитку креативності. З проведеного емпіричного дослідження можна зробити наступні узагальнення.

1. Інтелектуальні характеристики креативності, взаємодіючи один з одним і з особистісними якостями, постають в якості ресурсу адаптаційного потенціалу.

2. Креативність, що розкривається в швидкості, гнучкості, оригінальності дивергентного мислення, відображає багатство вербальних і образних асоціацій, здатність особистості до експериментування, Гіпостазовані трансформації образів і понять, які забезпечують створення нового змісту і сенсу. Трансформація креативності зумовлюється як віковими особливостями і стандартами навчання у ЗВО, так і спеціально організованими умовами для вільного творчого самовираження особистості.

3. Освітній процес активізує здатність до експериментування, збагачує вербальні асоціації і прискорює трансформацію образів. Програма розвитку креативності сприяє творчому сприйняттю навколишнього світу, розвитку творчої уяви, що виражається в можливості долати стереотипи розумового аналізу і синтезу. Участь в програмі призводить, з одного боку, до посилення

тих позитивних тенденцій розвитку креативності, які зумовлені навчанням в університеті, з іншого боку – актуалізує нові креативні ресурси особистості: здатність висувати нові ідеї, варіювати тезаурусними і образними стандартами.

4. Розвиток креативності супроводжується стійкими тенденціями до зміни особистісних властивостей. Зміна особистісних властивостей демонструє перехід від емоційно-особистісної та соціальної незрілості до наростання емоційної стійкості до стресогенних факторів, підвищенню соціальної сміливості в спілкуванні і відповідальності, що базується на посиленні інтеграції емоційних, комунікативних та регуляторних властивостей. Наростання протилежних тенденцій: підвищення емоційної нестійкості, зниження рівня самоконтролю та відповідальності – демонструють ті студенти, які не брали участі в програмі з розвитку креативності.

5. Інтеграція креативності та особистісних властивостей, реалізована в програмі розвитку креативності, формує стійку тенденцію до активізації об'єктивних і суб'єктивних характеристик адаптаційного потенціалу. Об'єктивно: підвищуються показники здоров'я, успішності, рівень саморегуляції, інтелектуальна активність, знижується тривожність, лінощі учасників програми. Суб'єктивно: підвищуються самооцінка власних інтелектуальних якостей (самооцінка розуму), власного енергетичного потенціалу (самооцінка здоров'я), успішність в навчанні, щастя (самооцінка щастя). Комплекс самооцінюючих характеристик і самоповаги, властивий студентам, які не брали участі в програмі розвитку креативності особистості, менш гармонійний.

6. Розвиток креативності сприяє формуванню інтегральної освіти, заснованого на взаємозумовленні і взаємозв'язку власне інтелектуальних компонентів креативності, особистісних властивостей і об'єктивних і суб'єктивних характеристик адаптаційного потенціалу. Змістовна і структурна особливість інтеграції зумовлені терміном цілеспрямованого розвитку креативності. У міру збільшення тривалості участі в програмі спостерігається об'єднання самостійно існували ресурсів адаптації в цілісну креативно-

особистісну адаптаційну систему. При відсутності цілеспрямованого розвитку креативності спостерігається зниження інтеграції показників креативності, особистісних властивостей і адаптаційного потенціалу, що супроводжується розвитком емоційної нестійкості як ресурсу креативності, зниженням адаптованості і розвитком емоційного вигорання.

7. Психологічна модель креативності включає в себе: «інтелектуально-особистісно-адаптаційний» компонент, який об'єднує інтелектуальні, емоційно-рефлексивні, інтерактивні, саморегулятивні особливості, сфери прояву креативності (пізнавальна, духовно-моральна, соціально-комунікативна і мотиваційна); умови розвитку креативності – особистісна свобода, саморозкриття і самоприйняття, конструктивна активність (креативна діяльність).

8. Розроблено та апробовано програму розвитку креативності особистості, засновану на розвитку базових характеристик дивергентного мислення, рефлексивних можливостей особистості шляхом формування установки до розкриття власного внутрішнього світу, емоційної толерантності в інтерактивній діяльності, вольової регуляції, як здатності керувати зовнішніми проявами емоцій, поведінкою і міжособистісним взаємодією. Програма ефективна для підвищення адаптаційного потенціалу студентів за умов вільного творчого самовираження.

Вивчення креативності як компонента адаптаційного потенціалу зумовлене суперечністю: з одного боку, креативність є істотною особливістю особистісного розвитку, з іншого боку – підвищення креативності в більшій чи меншій мірі порушує рівновагу в системі життєдіяльності особистості. Це дослідження відображає сучасний підхід до креативності як цілісної соціально-психологічної освіти, яке не зводиться тільки до інтелектуальних якостей, а може органічно включатися в адаптаційний потенціал особистості. Креативність розглядається як психічне утворення, інтегроване в структуру особистісних властивостей і адаптаційного потенціалу, і як особливий засіб активної адаптації до умов життєдіяльності при нестачі реального досвіду.

Для вивчення структурно-динамічних особливостей інтеграції креативності та адаптаційного потенціалу особистості нами була розроблена спеціальна програма розвитку креативності. Реалізація програми дозволила організувати дослідження, в ході якого визначилася трансформація проявів креативності. Дослідження дозволило встановити тенденції змін інтелектуального компонента креативності особистості студентів. Перший етап характеризується накопиченням потенціалу креативності – чутливістю до проблеми, перевагою складнощів, незалежністю, упевненою поведінкою; другий – формуванням здатності найбільш повно відтворювати все різноманіття різних характеристик предметів навколишньої дійсності, встановлювати незвичні зв'язки між предметами і їх властивостями, вільно використовувати мовні засоби словесно-логічного мислення, а третій – підвищенням здатності до гіпотетичного випереджаючого мислення і планування.

Також визначено, що креативність – це психічне утворення, яке формується при створенні умов для вільного творчого самовираження, які реалізуються спеціальною програмою розвитку. Розвиваючий ефект програми забезпечується активізацією процесів усвідомлення, рефлексії, інтерактивності і свободою вираження. Для студентів, що займалися за програмою розвитку креативності особистості, більшою мірою характерний творчий підхід до предметної діяльності, здатність до гіпотетичного мислення, багатство вербальних і образних асоціацій, що відображає підвищення інтелектуальної активності і чутливості, сенситивність до побічних продуктів своєї діяльності, здатність долати стереотипи розумового синтезу, творче сприйняття навколишнього світу, розвиток творчої уяви. Це свідчить про інтеграцію індивідуального сенсорно-перцептивного досвіду і засвоєних інтеріоризованих смислів, про зрушення від перцептивної достовірності до опори на логіку, про можливість висловлювати власні думки, в основному, вербальними засобами.

Результати порівняльного аналізу середніх значень суб'єктивних характеристик адаптаційного потенціалу під час вступу до ЗВО показують

високі значення вираженості тривожності. Сформувався високий рівень тривожності, який може призводити до того, що студент буде відчувати страх невідповідності очікуванням оточуючих, почуття незадоволеності собою. В результаті складних процесів, що відбуваються в новому соціальному просторі ЗВО, відбувається ослаблення адаптаційного потенціалу, що може призводити до пасивної, а нерідко і до деструктивної стратегії адаптації, формування особистості людини, яка намагається діяти так, щоб не доводилося стикатися з якими б то не було проблемами.

Аналіз отриманих результатів дозволив зробити висновок про те, що розвиток креативності призводить до ускладнення і перетворення адаптаційного потенціалу, в якому основне значення набуває активність особистості. Це пов'язано з пізнанням, прийняттям і вільним виразом власної унікальності в різних ситуаціях життєдіяльності, зі здатністю до активної адаптації зі збереженням власної цілісності.

У даній роботі застосована психологічна модель креативності, в якій створюються умови для прояву і розвитку таких її особистісних компонентів, як творче дивергентне мислення, самостійне цілепокладання, здатність до автономної, внутрішньо регульованої поведінки, розвивається рефлексія; усвідомленість своїх вчинків, відповідальність за них і передбачення наслідків своїх дій; конструктивність і адекватність в сфері міжособистісної взаємодії; інтуїтивно-духовна орієнтація в привласненні соціального досвіду.

Також необхідно вивчення інтеграції креативності в структурі особистісних властивостей і адаптаційного потенціалу. Важливо надалі описати особистісні особливості, динаміку змін об'єктивних і суб'єктивних показників адаптаційного потенціалу учасників, які пройшли навчання за програмою розвитку креативності.

Нами запропонована психологічна модель креативності, в якій створюються умови для прояву і розвитку таких її особистісних компонентів, як творче дивергентне мислення, самостійне цілепокладання, здатність до автономної, внутрішньо регульованої поведінки. Таким чином, розвиток

креативності як цілісного утворення забезпечує набуття нової цілісності, активізує адаптаційні можливості студентів. Розвиток внутрішньої креативності пов'язаний з пошуком провідних психологічних детермінант її розвитку в єдності внутрішніх і зовнішніх умов.

В результаті проведеного дослідження, ми вважаємо, що в якості внутрішніх умов, з одного боку, виступають особистісні властивості студента, пов'язані з виробленням активних стратегій адаптації до середовища ЗВО, з подальшою інтеграцією в університетський простір, а з іншого – особливі психорефлексивні утворення особистості – її самосвідомість і Я-концепція, в яких трансформуються різнорівневі індивідуально-психологічні особливості особистості. В якості системи зовнішніх умов для формування внутрішньої креативності визначилися відсутність зразка регламентованої поведінки, наявність позитивного зразка творчої поведінки, створення умов і соціального підкріплення для наслідування творчої поведінки.

Результати порівняльного аналізу змін особистісних властивостей показують, що в процесі розвитку креативності, динаміка змін особистісних властивостей розгортається від етапу емоційно-особистісної та соціальної незрілості, через зростаючу інтенсивність процесів особистісної інтеграції до структури особистісних властивостей найбільш повно відповідають завданням адаптації до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов розвитку. Також гармонійний розвиток креативності активізує такі адаптаційні можливості студентів як стійкість до умов життєдіяльності, емоційно-вольові та комунікативні якості, адекватна самооцінка, самоприйняття і самоповагу, позитивне ставлення до викладачів і оточуючих.

3.2. Засоби реалізації креативної готовності студентів до трудової діяльності

Вимоги сучасного суспільства, націлені на духовне оздоровлення і особистісне зростання молодого покоління, формування у них системного мислення, професійної культури, творчої активності, самостійності і високої відповідальності за результати праці. Виховання потреби в постійному оновленні одержаних знань вступає в суперечність з реальним станом справ у вищій освіті нашої держави, у тому числі соціального, юридичного і фінансово-економічного спрямування. Ці проблеми зачіпають і студентів ТНЕУ. Необхідність в підготовці майбутніх фахівців пояснюється реформою освітньої системи, зміною освітньої доктрини і формуванням концепції гуманізації і гуманітаризації освіти.

Не дивлячись на багатогранність і багатоаспектність підходів до вивчення готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців, саме явище – креативна готовність студентів до професійної діяльності в системі освіти як складна, комплексна справа, такий сплав компонентів, між якими є функціональні залежності в сучасній науці є важливою у розумінні формування креативності.

Існуюча ситуація в системі вищої освіти і недостатня опрацьованість даної проблеми як в науці, так і в практиці загострює суперечності між:

1) вимогами суспільства в кваліфікованих фахівцях і ступенем готовності молодих фахівців, випускників активно включатися в професійну діяльність, швидко адаптуватися до вимог професійної діяльності;

2) необхідністю і значущістю формування готовності до професійної діяльності студентів і відсутністю в реальній практиці дієвих способів, засобів і технологій формування даного явища в процесі навчання у ЗВО;

3) визнанням важливості ефективних методів інтерактивного навчання, направлених на розвиток творчих умінь майбутніх фахівців, і орієнтацією професійної підготовки більшою мірою на репродуктивні способи навчання.

Креативна готовність студентів до подальшої професійної діяльності має свої структурні і змістовні особливості на різних стадіях навчання у ЗВО. Освоєння майбутньої професійної діяльності студентами проходитиме більш цілеспрямовано і інтенсивно, якщо:

а) спеціально організоване освітнє довкілля, розроблені шляхи і методи оволодіння професійною діяльністю в процесі навчання у ЗВО, будуть направлені на формування готовності студентів до професійної діяльності з використанням креативних та інтерактивних форм і евристичних методів, що активізують їхні творчі вміння, направлені на перетворення одержаних знань, умінь і навичок під конкретну професійну ситуацію;

б) оптимізація процесу навчання майбутніх фахівців, створення розвиваючої технології евристичного, креативно-комунікативного, проблемного та інтерактивного навчання здійснюватиметься з урахуванням особливостей потребово-мотиваційної сфери студента і забезпечувати якісні зміни структурних компонентів психологічної готовності студентів до професійної діяльності.

Учені виділяють наступні компоненти готовності студентів до професійної діяльності [31; 55; 77]:

- ціннісно-мотиваційний;
- когнітивно-гностичний;
- емоційно-вольовий;
- функціонально-діяльнісний;
- креативний.

Ними визначені рівні (орієнтовний, операційний, функціональний і рефлексивно-творчий) готовності до професійної діяльності студентів і етапи її формування в процесі навчання у ЗВО. Також наявні наступні умови і чинники формування психологічної готовності студентів до професійної діяльності:

створення творчої атмосфери навчального простору, культивування інтересу до ініціативи;

ініціація пошукової активності і високої самостійності студентів за рахунок використання евристичних методів навчання і постійного вирішення ними проблемних (інноваційних, нетривіальних) задач і завдань.

Непересічною постає в даному аспекті діяльності ефективність методу «креативного тренінгу», що включає:

наявність завдань дивергентного типу;

домінування розвиваючих можливостей учбового матеріалу над його інформаційною насиченістю;

поєднання умов розвитку продуктивного мислення з навиками його практичного використання;

створення безперервної дослідницької практики з використанням проблемних ситуацій.

Готовність до професійної діяльності студентів має складну структуру, що включає ряд перерахованих вище компонентів і послідовно досягає вершини в своєму розвитку. Готовність до професійної діяльності студентів явище динамічне. Формуючись в процесі навчання у ЗВО, психологічна готовність до професійної діяльності студентів зазнає позитивних якісних і кількісних змін, нарощується і відображається в поступальній динаміці переходу від одного рівня до іншого, визначається внутрішнім балансом між її компонентами і забезпечує продуктивне вирішення освітніх професійних задач і завдань різної складності і змісту (від репродуктивних до евристичних). Перехід від одного рівня готовності до професійної діяльності студентів-психологів до іншого пов'язаний з етапами навчання у ЗВО.

Нині спостерігається нерівномірний характер показників вираженості рівнів готовності до професійної діяльності у студентів різних курсів навчання: для студентів старших курсів більшою мірою характерне перебування на функціональному рівні готовності, а для студентів другого курсу певне «застрягання» на операційному рівні.

Умовами формування готовності до професійної діяльності виступають спеціально організоване освітнє середовище (довкілля), використання креативно-комунікативних і інтерактивних форм й евристичних методів в процесі навчання.

Системотвірними чинниками формування психологічної готовності до професійної діяльності є характер потребово-мотиваційної сфери студента, готовність до саморозвитку, спрямованість на реалізацію творчого потенціалу особи, перетворення соціально-значущої діяльності.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження креативної готовності до професійної діяльності студентів ТНЕУ до майбутньої професійної діяльності і спеціально організованої експериментальної роботи, направленої на пошук шляхів формування даного явища дозволили зробити деякі висновки.

1. У студентів на початковому етапі навчання відсутній стійкий інтерес до обраної професії, уявлення про специфіку і зміст професійної діяльності ілюзорне, міфічне, направлене більшою мірою на задоволення комунікативної сторони і розширення зовнішніх соціальних контактів. Впродовж навчання у ЗВО студенти, як правило, не центровані на постійному особистісному зростанні і розвитку своїх професійно-креативних здібностей, а зорієнтовані головню на забезпечення прикладної сторони професії і наявність оперативних умінь.

2. Готовність до професійної діяльності включає ряд компонентів: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-гностичний, емоційно-вольовий, функціонально-діяльнісний і креативний. Психологічна готовність до професійної діяльності студентів послідовно проходить в своєму розвитку наступні рівні: орієнтовний, операційний, функціональний і рефлексивно-творчий.

3. Як умови формування готовності до професійної діяльності виступають спеціально організоване освітнє довкілля, розроблені методи оволодіння професійною діяльністю, використання інтерактивних форм і

евристичних методів в процесі навчання. Крім того, чинниками, які забезпечують стійку готовність до професійної діяльності є стійкі професійні інтереси і схильності студента до обраної професії, індивідуально-психологічні особливості особи студента, як передумови для формування креативності; професійно схвалювані стратегії міжособистісної взаємодії; професійна ідентичність, заснована на адекватній професійній самооцінці, задоволеності своїм професійним вибором, сформовані професійні установки, реалістичне уявлення свого професійного майбутнього.

4. Готовність до професійної діяльності студентів явище динамічне. Динаміка переходу з одного рівня готовності на інший визначається внутрішнім балансом між її компонентами, який забезпечує продуктивне вирішення учбових і професійних задач і завдань різної складності і змісту (від репродуктивних до евристичних).

5. Спостерігається нерівномірний характер показників вираженості рівнів соціально-психологічної готовності до професійної діяльності у студентів різних курсів навчання.

6. Причина низької готовності до професійної діяльності багато в чому криється у відсутності розвинених творчих умінь і нездатності до перетворення одержаних знань, умінь і навичок під конкретну професійну ситуацію. Оптимізація процесу навчання майбутніх фахівців різного спрямування полягає в створенні розвиваючої технології евристичного навчання і створення для цього ряду психолого-освітніх умов. До таких умов на наш погляд слід віднести: 1) створення творчої атмосфери навчального простору, культивування інтересу до ініціативи і новин; 2) ініціація пошукової активності за рахунок використання евристичних методів навчання; 3) навчання студентів способам вирішення проблемних (інноваційних, нетривіальних) задач і завдань.

7. Зафіксована наявність передумов для розвитку творчих професійних умінь у студентів, які полягають в достатньо високому рівні розвитку креативності, котра постає підставою для формування їх творчих професійних

умінь і сприяє динаміці розвитку психологічної готовності до професійної діяльності.

8. Низька готовність до професійної діяльності є наслідком невміння застосувати одержані знання в реальній практичній діяльності, відсутність навичок побудови власних програм реалізації професійних обов'язків з урахуванням індивідуальної професійної ситуації, незнання себе, своїх сильних і слабких сторін, відсутності тонкої диференціації власних емоційних станів – все це утрудняє професійне і особистісне зростання студентів в процесі професійного навчання.

9. Проблему низької психологічної готовності до професійної діяльності необхідно і можливо вирішувати на етапі навчання за рахунок формування творчих професійних умінь, яка є комплексною задачею, що включає і розвиток творчого мислення, і креативності, як властивості особистості, і мотивації до творчої діяльності. Забезпечувати вирішення цієї задачі повинен весь процес навчання у ЗВО у декілька етапів: відбитково-репродуктивному, адаптивно-моделюючому, продуктивно-моделюючому.

10. Проблема пошуку ефективних психолого-педагогічних умов формування творчих умінь безпосередньо примикає, з одного боку до загальної проблеми формування у майбутнього фахівця основ професійної майстерності, а з іншого – до комплексної проблеми упровадження в навчальний процес інноваційних засобів навчання.

11. Метод «креативного тренінгу» і технологія проблемного навчання, що використовується задля розвитку творчих умінь в рамках освітнього процесу ЗВО і, забезпечує міжнаочні зв'язки, що повинні забезпечуватися спеціальними умовами:

наявність завдань дивергентного типу, і домінування їх в деяких типах занять;

домінування розвиваючих можливостей навчального матеріалу над його інформаційною насиченістю;

поєднання умов розвитку продуктивного мислення з навичками його практичного використання;

створення власної дослідницької практики і її домінування над репродуктивним засвоєнням знань;

висока самостійність в процесі навчання;

орієнтація на створення постановки проблемних ситуацій.

12. Як інструментальний метод може застосовуватися діагностика індивідуального особистісно-професійного розвитку студента в навчальному процесі з подальшою рефлексією одержаних результатів, як активного процесу самопізнання. Вона повинна забезпечувати оцінку динаміки формування його готовності до професійної діяльності, вивчення змін особи, що відбуваються в процесі професійної підготовки.

Результати теоретичного аналізу проблеми формування готовності студентів до професійної діяльності дозволили зробити наступні висновки. Проблема готовності особи до діяльності розглядається з різних точок зору: логіко-гносеологічної, змістовної, генетичної, соціально-функціональної, структурно-психологічної. У зв'язку з цим, креативну готовність людини до подальшої трудової діяльності слід розуміти як складну, комплексну психічну категорію, як сплав функціональних, операційних і особистісних компонентів. Вона має динамічну структуру, між компонентами якій є функціональні залежності.

Зафіксована проблема формування готовності студентів в рамках навчання у вищій школі знаходить суперечність між заявленими освітньо-виховними, гуманітарними цілями професійної вищої освіти і відсутністю в реальній освітній практиці вищої школи системи заходів: форм, засобів, технологій, направлених на формування «здатності вчитися» і розкриття творчого потенціалу студента, що забезпечує подальшу продуктивну стабільно ефективну професійну діяльність [33].

Особливості сучасного стану вищої школи, які перешкоджають формуванню креативних і творчих здібностей у майбутніх фахівців і

актуалізують пошук і створення спеціальних психолого-педагогічних умов для вирішення даної задачі:

- освіта шикується по парадигмі засвоєння студентами об'єктно зорієнтованих знань з різних розділів фундаментальної науки, що не дозволяє їм формувати цілісне і синергійне уявлення на виникаючі проблеми і способи їх вирішення;

- спостерігається «відірваність від реальної практики» (майбутньої практичної діяльності) випускників різних напрямків, превалювання вербально-техніцистської парадигми вищої освіти; найважливішим компонентом всієї сучасної освітньої практики є репродуктивно-пасивний характер засвоєння знань в готовому вигляді;

- дисципліни почасти не забезпечують формування професійних умінь організації самоосвітньої і науково-творчої діяльності студентів на належному рівні, відсутність практичного досвіду застосування одержаних у ЗВО знань в умовах реальної практики.

Аналіз досліджень, пов'язаних з вивченням проблеми актуалізації креативності дозволив умовно виділити три напрямки, які найважливіші для розгляду даної проблеми:

- 1) дослідження, направлені на розробку методології творчості;
- 2) психолого-педагогічні дослідження, що розглядають ефективність впливу різних методів, прийомів, засобів, технологій на формування творчих здібностей, творчих умінь і креативності, як особистісні якості фахівця;
- 3) дослідження, направлені на вивчення співвідношення знань і дій, засвоєних людиною, необхідність в творчому варіативному мисленні, що виникає в творчих (проблемних, евристичних) ситуаціях при зіткненні з новими умовами, в яких він не може виконати відомої йому дії колишніми способами.

Сформовані творчі уміння (разом з іншими професійно важливими якостями) є одним з показників професійної компетентності майбутнього психолога, які забезпечують продуктивність його професійної діяльності і

впливають на формування оптимальної психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності студента.

Висновки до розділу 3

Серед умов, які сприяють інтенсифікації креативності під час підготовки студентів у ЗВО, важливими є створення позитивного креативного мікросередовища, атмосфери психологічної безпеки, захищеності, комфорту, невимушеності та свободи за рахунок підтримки творчих починань особистості; ціннісне ставлення до проявів творчості (безумовне оцінювання майбутніх фахівців як стимул до конструктивної та плідної співпраці й співтворчості); індивідуальний творчий стиль професійної діяльності викладача; застосування методів проблемного навчання, активізації творчого мислення, евристичних прийомів, дивергентних завдань та ін.

Задля розвитку креативності студентів має бути наявне нерегламентоване довкілля з відкритими відносинами та наслідування творчій особистості. Такий розвиток відбувається під впливом мікросередовища і наслідування через формування системи мотивів. Особистісний розвиток студента та формування готовності до майбутньої профдіяльності є чинниками оптимізації освітнього процесу. Тому креативність тут виражається щонайперше в постановці проблеми як особистісної і наповненої персоніфікованим змістом. Цьому сприяє системний психоформувальний вплив на студентів через створення комплексу відповідних умов навчання і виховання.

ВИСНОВКИ

1. У другому десятилітті ХХІ століття національна освіта України узяла курс на задоволення потреб молоді крокувати в ногу з часом, бути конкурентоспроможною, працювати над своїми знаннями, вміннями, ставленнями, здобувати новий функціонально-фаховий досвід. Дослідження стану внутрішньої актуалізації креативності у лавах ЗВО усвідомлюють необхідність власного розвитку, а, головне, бажання працювати над собою. Завдання полягає у тому, щоб зробити особистість за час навчання в університеті більш успішною з точки зору подальшої трудової діяльності, навчити бути творчим у процесі фахової діяльності.

2. Багатозначність креативних здібностей потребує інтеграції знань із різних наук (психології, освітології, економіки, філософії, соціології, логіки, менеджменту, філології та ін.), які пояснюють сутність і специфіку, дефініції, вимоги, які вона висуває до особистості соціального працівника. Обираючи професію, людина керується рядом мотивів. Саме здатність до креативної діяльності має потенційні можливості для надання професійно важливих знань, умінь та навичок, які необхідні для фахової діяльності, суттєво впливають і посилюють розвиток інтересу і, як наслідок, забезпечують можливість свідомого ставлення до фахової діяльності. Крім того, всебічна креативна діяльність не повинна бути випадковою і справою лише одного заняття, що говорить про необхідність дотримання принципу системності. Його реалізація передбачає об'єктивну самооцінку особистістю своїх можливостей і самоосвіти, виховання професійно важливих і морально-етичних якостей, розуміння того, що діяльність вимагає від людини певних якостей, серед яких здатність і готовність виявляти ініціативу, на здатність приймати самостійні рішення, брати за них відповідальність, розвинені комунікативні та організаторські здібності, здатність до креативної діяльності.

3. Креативний потенціал є професійно-особистісною рисою, що характеризує готовність і здатність встановлювати і підтримувати спілкування з різними суб'єктами і їх групами для вирішення професійних задач і завдань. Поєднуючи певні знання, уміння, навички і здібності у сфері спілкування та креативності, дана компетентність є умовою і показником професійного становлення психолога. Креативний потенціал має складну структуру, зумовлену змістом реалізовуваних професійних дій. Розвиток креативності студентів знаходиться в тісному взаємозв'язку з певними особистісними якостями. Стихійний розвиток креативності являє собою некерований процес формування у студентів певних знань, умінь, здібностей, цінностей у сфері креативності, спілкування, який має нерівномірний характер і характеризується слабо розвиненою динамікою підвищення рівня показників сформованості її компетенцій. Актуалізація креативності в рамках професійного становлення студентів є спеціально організованою діяльністю, що припускає реалізацію комплексу загальних, змістовних, організаційних і методичних принципів. Він проходить успішно в рамках спеціально організованої програми, основу якої склали навчальні курси, групові тренінги та індивідуальні консультації. Пролонгована підготовка, в рамках якої розв'язуються задачі корекції, розвитку і превенції креативної сфери, дозволяє ефективно вирішити задачу актуалізації креативного потенціалу студентів.

4. Реалізація теоретичних засад і прикладних аспектів розвитку професійних творчих здібностей студентів зумовила вибір та застосування оптимального методологічного підходу, який дав змогу встановити такі найважливіші закономірності розвитку креативних здібностей студентів: а) прогресивна наступність етапів циклічного перебігу особистісного творчого вчинення розпочинається з виникнення проблемних ситуацій, виявлення оригінальних способів їх розв'язку, появи вмотивованого креативного поля та завершується розумінням нового способу розв'язання проблеми і критичним усвідомленням особистісної динаміки та результату створення продукту творчості; б) циклічність розгортання процесу створення особою творчого

продукту закономірно призводить до розуміння змісту та особливостей пошуково-мисленнєвої роботи, осягнення і відшукування шляху-способу розв'язання проблеми і рефлексії творчо зорієнтованої самоактуалізації особистості; в) метасистемність у становленні професійної творчості фахівця, виявляючись у сукупності стратегій пошукування (аналогізування, комбінування, реконструювання тощо), є підґрунтям творчого проектування оригінального чи власне нового продукту; г) самоорганізація творчого процесу особистості як синергійна сукупність інтелектуально й екзистенційно узгоджених поведінкових і вчинкових етапів творення актуалізує потенціал її вольової, розумової, мотиваційної, комунікативної активності та спричиняє вироблення нею творчого підходу до ефективного зреалізування виробничих чи суто ділових завдань. Передумовою цього є створення психодидактичних умов, розробка і впровадження освітньої моделі, яка відображає системотвірну і смислоутворювальну сукупність причин та обставин у творчому пізнанні та мислепродуктивній діяльності й у такий спосіб реалізує становлення креативної особистості.

5. Інтелект і креативність перетворюються на основне джерело конкурентної переваги в боротьбі за інтелектуальний переділ світу. Зростаючий попит на виробників потрібних знань до потрібного терміну пояснюється прагненням кожної держави до успіху і процвітання в мінливому світі. Інтелектуальна еліта, що забезпечує країні гідне місце у світовій спільноті, отримала небувалу раніше свободу експериментування в сфері сучасних інформаційних технологій. Вона створює для себе ізольований віртуальний світ. Хоча віртуальний простір відрізняється високим ступенем багатоваріантності і динамічності, що зумовлює можливість для користувача знайти свою нішу і спосіб самовираження, можна виділити найбільш істотні зміни, що відбуваються з креативної особистістю в рамках її когнітивної діяльності. Відходить у минуле поняття різнобічної, гармонійної особистості, стає анахронізмом енциклопедизм знань вузькопрофесійних знань і віртуальний досвід – ось провідні характеристики особи, що пізнає епохи

Інтернету. Мораль, загальноприйняті норми стають для креативної еліти перешкодою у вирішенні конкретних професійних завдань. З цієї причини в рамках віртуального простору можна виявити альтернативні форми поведінки.

6. Нерідко поняття «креативність» розглядається близьким за змістом поняттю «творчість» (Д.Б. Богоявленська та ін. [3]). Ученими звертається увага на відмінності між поняттями «творчість» і «креативність». Творчий процес ґрунтується на натхненні, осяяння автора, інтуїції, експрес-ірраціональному стані. Головною складовою креативного процесу є прагматичний елемент, жорстка раціональність, орієнтація на результат, практична реалізація творчості. Творчі рішення частіше приходять в момент релаксації, розсіювання уваги, а не у момент зосередження над вирішенням проблеми. Істотною відмінністю є і сама природа творчості і креативності. Творчі потенції дані кожній людині при народженні, а креативність в основному повністю формується за рахунок впливу соціального середовища, її ціннісних орієнтацій.

7. У зв'язку з появою в сучасному суспільстві високих технологій виникла необхідність наявності у людини певних якостей, таких як уміння продукувати велику кількість ідей і варіантів вирішення проблем, швидкість обробки інформації, готовність йти на ризик, себто те, що ми характеризуємо терміном «креативність». Креативність перетворює особистість з об'єкта маніпулювання в суб'єкт самоврядування. Креативний стиль діяльності спрямований на створення нових цінностей, важливих як для формування особистості її самоактуалізації, так і для розвитку суспільства. Креативність призводить до ускладнення і перетворення адаптаційного потенціалу, в яких основне значення набуває активність особистості, пов'язана з пізнанням, прийняттям і вільним виразом прийнятого рішення в різних ситуаціях життєдіяльності.

8. Експериментальні дані дозволяють говорити про те, що розвиненість креативних здібностей залежить від рівня сформованості вищезазначених компонентів. Вірогідність та надійність результатів вивчення особливостей креативних здібностей у ході експериментального дослідження

забезпечувалися адекватністю застосованих методів та методик меті та завданням дослідження, статистичною обробкою експериментальних даних, кількісним і якісним аналізом. Отже, можемо висновувати про те, що у студентів-першокурсників спостерігається недостатньо високий рівень розвиненості окремих компонентів креативних здібностей. Тому підвищення рівнів сформованості цих компонентів сприятиме їх здатності до повновагомої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеева Н. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования. *Педагогика*. 2003. №5. С. 34-39.
2. Артемова О.І. Розвиток креативного потенціалу майбутніх практичних психологів в процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць РДГУ*. 2014. №3. С. 19-22.
3. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издат.центр «Академия», 2002. 320 с.
4. Василевицкая О. В. Проблема творчества в отечественной и зарубежной психологии на современном этапе. Москва : Педагогика, 1987. 380 с.
5. Васьківська С. В. Основи психологічного консультування : навч. посіб. Київ : Четверта хвиля, 2004. 256 с.
6. Вишнякова Н. Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии. Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. Москва, 1996. 24 с.
7. Вірна Ж.П. Професійна і особистісна успішність психолога. Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. Київ : Ніка-Центр, 2002. С. 46–48.
8. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва : Педагогика, 1982. 342 с.
9. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Москва : Прогресс, 1988. 702 с.
10. Горностай П. П. Теория и практика психологического консультирования: проблемный подход. Київ : Наукова думка, 1995. 128 с.
11. Гуменюк О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С. 47-81.

12. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
13. Гуменюк О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.
14. Гусельцева М. С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии. *Вопросы психологии*. 2006. № 1. С. 3-15.
15. Декарт Р. Правила для руководства ума. Рассуждение о методе. Москва : Мысль, 1989. 512 с.
16. Журавльова Л. П. Структурно-динамічна модель міжособистісної взаємодії. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Сер. Психологія*. 2013. Т. 8, вип. 22 (2). С. 17-25.
17. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир : Рута, 2006. 320 с.
18. Ильясов Р. Р. Социально-философский анализ феномена игры : автореф. дисс...канд. филос. наук. Уфа, 1998. 20 с.
19. Кант И. Трактаты и письма; вступ. ст. А. В. Гулыги. Москва : Наука, 1980. 709 с.
20. Карпенко З Психологія творчості В. А. Роменця в постнекласичному художньо-філософському дискурсі. *Психологія і суспільство*. 2012. № 3. С. 57-62.
21. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості студента. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : м-ли Всеукр. Наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24–25 квітня 2014 р.). Хмельницький : ХНУ, 2014. С. 18-20.
22. Кісарчук З. Г. Проблема професійної підготовки психологів-консультантів та психотерапевтів Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. Київ : Ніка-Центр, 2002. С. 176-177.

23. Клименко В. В. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
24. Котлер Д. Психотерапевтическое консультирование. С.-Петербург : Питер, 2001. 464 с.
25. Кращі методи психодіагностики : навч. посібник / відп.за вип. В.М. Ященко. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 406 с.
26. Кукуленко-Лукаєнець І.В. Психологічні засади особистісно-креативного підходу в навчанні студентів університету (на матеріалі іноземної мови). Автореф. дис. канд. психол. наук. Ін-т педагогіки та психології проф. освіти АПН Ураїни. Київ, 2003. 22 с.
27. Кун Т. Структура научных революций / сост. В. Ю. Кузнецов. Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2002. 608 с.
28. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании. *Школьные технологии*. 2004. №5. С. 3-12.
29. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 2003. 487 с.
30. Литвиненко С. Креативність як загальна здібність до творчості: сучасні підходи. *Збірник наукових праць полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Серія «Педагогічні науки»*. Полтава, 2006. Вип. 3(50). С. 215-219.
31. М'ясоїд П. А. Курс загальної психології : у 2 т. Київ, 2011. Т. 1. 496 с.
32. Макшаков С. А. Тренинг креативности / С. А. Макшаков, Н. Ю. Хрящева. С.-Петербург : Ин-т психологии, 1996. 325 с.
33. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 312 с.
34. Моляко В. А. Психологическая система творческого тренинга: «Карус». Киев : Знание, 1996. 44 с.
35. Наумов С. В. Организационно-деятельностные игры. *Природа*. 1987. № 5. С. 24-33.

36. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Вид. 6-те, стереотип. Київ : Либідь, 2006. 632 с.
37. Павлюк Р. Критеріальна готовність майбутніх вихователів до використання казки при навчанні іноземної мови дошкільників. *Наукові здобутки студентів і магістрантів школи XXI століття: мат-ли Між-нар. наук.-пр. конф., м. Полтава, 14-15 березня 2006 року.* Полтава: ПДПУ, 2006. С 16-17.
38. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота.* 1998. № 4. С. 5-7 ; № 5. С. 4-6.
39. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби. *Педагогіка і психологія.* 1994. № 2 (3). С. 17-27.
40. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва : МГУ, 1989. 216 с.
41. Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 256 с.
42. Плотников В. И. Типологический подход / Социальная философия : словарь / сост. и ред. В. Е. Кемеров. Москва : Акад. проект, 2003. С. 464-471.
43. Поппер К. Логика и рост научного знания. Москва : Прогресс, 1973. 302 с.
44. Професійна діагностика / упорядник Т. Гончаренко. Київ : Ред. загальнопед. газети, 120 с.
45. Психология творчества / под ред Я. А. Пономарева. Москва : Наука, 1990. 224 с.
46. Психологія вчинку : шляхами творчості В.А. Роменця / упоряд. П. А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. 296 с.
47. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Ннауково-метод.посібник / За ред. В.В. Рибалки. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 388 с.

48. Развитие образования в странах СНГ / Рос акад. образования. Ин-т теории образования и педагогики; под ред. В. А. Мясникова. М., 2002. Вып. 2: Дистанционное образование / сост.: М.А. Джапарова, Н.В. Новожилова. 63 с.

49. Рибалка В. В. Психологічна культура особистості у професійній підготовці та діяльності практичного психолога / Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. Київ : Ніка-Центр, 2002. С. 29-32.

50. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. Київ : Ніка-Центр, 2003. 204 с.

51. Роджерс К. Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С. 164-168.

52. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 992 с.

53. Роменець В. Психологія творчості : навч. посібн. Київ : Либідь, 2004. 288 с.

54. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. С-Петербург : Питер, 2000. 712 с.

55. Савчин М. В. Духовна парадигма психології : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 252 с.

56. Сергеева А. В. Психология интегральной идентичности личности : монографія. Одеса : Лерадрук, 2013. 317 с.

57. Сидорчук Т. А. Система творческих заданий как средство креативности на начальном этапе становления личности: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва, 1998. 21 с.

58. Словник-довідник психолога-консультанта / укл. : Н. В. Гаркавенко, Я.В. Чаплак, С.К. Шандрук та ін.; наук. ред. В. Г.Панок. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 200 с.

59. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту. Київ : Нора-Друк, 2003. 296 с.

60. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії. Київ : Либідь, 2006. С. 316-358.
61. Теплов Б. М. Способность и одарённость / Избранные труды : в 2-х т. Москва : Педагогика, 1985. Т. 1. С. 15-41.
62. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. Київ : Марич, 2009. 232 с.
63. Ткаченко О. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 1. С. 45-133.
64. Файерабенд П. Избранные труды по методологии науки. Москва : Прогресс, 1986. 542 с.
65. Фурман А. В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект : монографія. Тернопіль : Астон, 2007. 164 с.
66. Фурман А. В., Шандрук С. К. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 272 с.
67. Фурман А.В. Теоретична модель гри як учинення. *Наука і освіта*. 2014. №5/СХХІІ. С. 95–104.
68. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. Москва : Прогресс, 1993. 447 с.
69. Хомуленко Т. Б. Аналіз змісту поняття креативність. *Вісник ХНУ*. № 539. Сер. Психологія. 2002. С. 211-216.
70. Хомуленко Т. Б. Діяльнісний підхід до розвитку організаторських здібностей як компетентності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди : Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 50. С. 306-322.
71. Хомуленко Т. Б. До питання про шляхи розвитку креативності. *Шляхи підвищення навчально-виховного процесу в школі та педагогічному вузі* Збірник наукових праць. Ч.1. Харків, 1994. С. 189-195.
72. Чебикін О.Я. Імідж психолога та можливості його формування. *Наука і освіта*. 2010. № 8. С. 44-48.

73. Шандрук С. Застосування особистісних підходів к процесі формування професійно-значущих якостей майбутніх психологів. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2004. Вип. 209 : Педагогіка та психологія. С. 189-199.

74. Шандрук С. К. Обґрунтування методологічного підходу розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів. *ScienceRise*. 2015. № 8/1 (13). С. 101-104.

75. Шандрук С. К. Організаційно-діяльнісна гра як засаднича умова і чинник розвитку професійних творчих здібностей і креативності майбутніх психологів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 2 (45). С. 291–300.

76. Шандрук С. К. Проблема формування професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. К. : Гнозис, 2015. Вип. 35, додат. 2, т. III (15). С. 230-236.

77. Шандрук С.К. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів : 19.00.07 : дис. ... д-ра психол. наук ; Тернопільський нац. ун-т . Тернопіль, 2016 . 458 с.

78. Щедровицький Г. Організаційно-діяльнісна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної мислєдїяльності. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3. С. 58-69.

79. Boden M. *The creative mind: Myths and mechanisms*. New York : Basic Books, 1992. 232 p.

80. Guilford J. *The nature of human intelligence*. New York : McGraw Hill, 1967. 290 p.

81. Jones K. Et al. Influential factors in artists' lives and themes in their artwork. *Great. Res. J*. 1997. V.10, № 2. P. 221-228.

82. Maslow A. H. *Motivation and personality*. New York : Harper. L. Row, 1954. 411 p.

Додаток

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА З АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КРЕАТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

Мета проведення і склад її учасників

Динаміка зміни вимог системи вищої освіти до фахівця вимагає цілеспрямованого формування в нього творчого підходу при використанні професійних норм і цінностей, умінь і навичок. Сучасні тенденції в системі освіти (підвищення інформатизації, ролі самостійної проектної роботи, участь у групових дослідженнях і розробках) актуалізують настановлення на розвиток творчого потенціалу як студентів, так і викладачів. Вирішення цієї проблеми вимагає зміщувати акцент у навчанні із засвоєння готових знань на розвиток нестандартного мислення, творчих здібностей та індивідуально-психологічних якостей особистості, її професійної компетентності і креативності.

Творчий підхід – один із головних чинників ефективності діяльності людини у професійній сфері. Творче мислення постає потужним стимуляційним фактором розвитку особистості, що визначає її готовність змінюватися, відмовлятися від стереотипів, виявляти внутрішню свободу і довільність учинкових дій. Унаслідок усього цього стає очевидною потреба пошуку засобів, що дозволяють розвивати творче мислення і професійну креативність майбутніх фахівців. Одним їх таких засобів, безсумнівно, є *ігровий психологічний тренінг*.

Мета гри-тренінгу: усвідомлення і подолання студентами внутрішніх кордонів свого мислення, використання ними всього розумового потенціалу для роботи над завданнями, які вимагають відшукання нових способів розв'язання новопосталих проблем і задач.

Завдання гри:

- знайомство з основними поняттями стосовно розвитку творчого мислення (творчість, творче завдання, етапи творчого процесу, ментальні моделі, креативність, пошукова творча активність, інсайт тощо);
- розвиток у студента навичок і вмінь керувати перебігом власного творчого процесу;
- усвідомлення і подолання ним бар'єрів (когнітивних та особистісних), що перешкоджають актуалізації творчих ресурсів та мислєдіяльнісних потенцій.

У грі використовувалися техніки і методики когнітивної та арт-терапії. Крім змістовних вправ, що реалізують мету і завдання, в ній були застосовані завдання, спрямовані на розвиток згуртованості групи і підвищення працездатності її учасників.

Ця гра апробована в роботі зі студентами I – III курсів ТНЕУ у 2019 році. Кожна група учасників складалася з 12-15 осіб; робота проходила протягом п'яти днів (30 академічних годин).

Настановлення на гру

Виступаючи в цілому як ініціатори ігрового підходу у ВНЗ і, зокрема як керівники даної гри, автори ставили такі цілі:

по-перше, *апробувати і збагатити ігротехнічний потенціал* – свій власний і студентів – на етапі формування ігротехнічної групи; особливий інтерес при цьому викликали питання стосовно інтенсифікації ігрових процесів;

по-друге, *ознайомити учасників гри*, а через них і більш широкого кола студентів, із можливостями і загальними принципами проведення оргдіяльній гри; у такий спосіб закладалася основа для проведення серіалу ігор у вищій школі; при цьому питання не зводився до формування максимально оптимістичного, «нереального» ставлення до гри у всіх учасників; йшлося про формування відносно невеликого, але переконаного у цікавості й важливості розпочатої справи активу прихильників ігрового підходу до активізації та розвитку творчої діяльності, котрі адекватно сприймали всі пропонувані нововведення;

по-третє, зацікавити студентів і викладачів *тематикою гри*, тобто проблематикою розвитку професійної креативності і способами її імовірного осмислення та практичного розв'язання.

Ігротехнічна підготовка гри складалася з двох етапів. На першому з них, у режимі семінару, ігротехніки аналізували ситуацію розвитку професійної креативної майбутніх фахівців за матеріалами попередніх науково-практичних розробок і давали критичну оцінку використовуваних підходів та отриманих результатів; на другому, головно в режимі самовизначення та програмування, була сформована команда ігротехніків та визначені план і сценарій гри.

У зв'язку з відсутністю жорстких настановлень на форму продуктного виходу та обмеженими масштабами гри (тривалість – 5 днів, кількість учасників – 12–15 осіб), планувалося проведення гри відкритого типу. В ході її передбачалося поєднання двох процесів – проблематизації і цілепокладання. На початковій стадії (перший день гри) як найважливіша була визначена *процедура самовизначення* учасників у рамках більш широкої системи, ніж розвиток творчих здібностей особистості, і на цій основі – формування різних позицій – індивідуальних та групових, яке стосувалося однорідного складу учасників гри. Проте особистісне, а тим більше групове, позиціонування не могло бути здійснено відразу, наприклад, шляхом розподілу групи залежно від приналежності студентів до різних курсів чи статі. Другий день відводився на опрацювання постановки кожною з груп по дві-три найбільш актуальних проблеми і на їх порівняльному аналізі за об'єктивністю, складністю, нагальністю.

Регламент роботи сценарно був таким: *перший день* – проблемна доповідь (1 година), проблематизація у мислєдїяльності трьох групах (3 години), пленарне засідання – доповіді представників груп про виконану роботу: від

проблематизації до програмування (2 години); *другий день* – робота в групах (3 години), підготовка доповідей за темою (3 години); *тертій день* – методологічна консультація (1 година), робота в групах (5 годин); *четвертий день* – пленарне засідання – доповіді та їх обговорення (5 годин), підведення попередніх підсумків гри (1 година); *п'ятий день* – проблемно-тематична рефлексія (3 години), оргрефлексія (1 година), саморефлексія (2 години).

У доповіді, що відкриває гру, повідомлялося про досвід та результати раніше проведених ігор, вони зіставлялися з іншими ігровими підходами, в тому числі з навчальними та діловими іграми, соціально-психологічними рольовими іграми тощо. У підсумку були визначені такі *завдання гри*:

а) виявлення і постановка проблем розвитку професійної креативності майбутніх фахівців, інтенсифікація обміну досвідом організації проблемно-пошукового типу навчання;

б) ознайомлення учасників з можливостями, нормами і сценарієм проведення гри;

в) апробація та розвиток оргдіяльнісного ігрового підходу в конкретних умовах ВНЗ;

г) зреалізування гри за участю викладачів і студентів старших курсів;

д) рефлексія здобутків і прорахунків гри.

Були сформульовані також основні принципи оргдіяльної гри: не спостерігати, а безпосередньо брати участь; діловий, конкретний, а не звітно-показовий характер виступів; діяти «тут і тепер» та ін. Після відповідей на запитання учасники були розділені на три групи, кожній з яких було оголошено спільне завдання на перший день – дати проблемний опис нестандартних ситуацій. Кожна група, разом з ігротехніками, повинна була підготувати один або (якщо думки в групі розходилися) кілька доповідей. Перед початком пленарного засідання у *штаб гри* здавалися короткі тези доповідей. Потім усі учасники гри працювали за сценарієм.

Після пленарного засідання і роботи в групах відбулося засідання штабу гри, на якому аналізувалася ситуація першого дня гри і уточнювалася програма на наступний день.

Другий день був присвячений дискусіям у групах і підготовці тематичних доповідей, їх сценарній презентації у самих ігротехнічних групах за участю методологів.

На початку третього дня була дана всім учасникам гри методологічна консультація у формі доповіді стосовно поняття «професійна креативність». Новий зміст природно актуалізував проблемне поле роботи груп, які в другій половині дня зайнялися доопрацюванням доповідей, уточненням моделей і мислесхем, які мали виноситися на загальне обговорення.

Якщо на першому пленарному засіданні були дані настановлення на максимально критичний аналіз гравцями та ігротехніками результатів роботи кожної з груп, то на другому (четвертий день) – критичні оцінки допускалися як складова частина конструктивних пропозицій щодо розвитку результатів роботи груп.

П'ятий день гри присвячувався різноаспектній рефлексії як усього здобутого, так і прорахунків, у ході якої кожен з учасників мав можливість висловити свої думки про цю гру, дії ігротехніків і методологів.

Через тиждень після завершення гри відбулося повторне обговорення її результатів, у якому здебільшого брали участь, організатори та актив учасників гри.

Керівники гри до її початку припускали, що вона буде мати обмежені масштаби: гранично короткий термін її проведення (всього 5-ть днів), незначна кількість гравців (чотири групи по 12–15 осіб у групі), відсутність у більшості учасників не тільки ігрового досвіду, але навіть елементарних уявлень про оргдіяльнісну гру, нарешті, зовні певний склад учасників навряд чи дозволить отримати гравцям самостійно серйозні змістовно-тематичні або, тим більше, ігротехнічні результати. Точніше, передбачалося, що певні продукти можна отримати на рівні виявлення істотних перешкод і постановки проблем. Що стосується позитивних пропозицій за тематикою гри або ігротехнічного уособлення учасників, то тут очікування були мінімальними.

У зв'язку з цим ігротехніки діяли переважно в навчально-демонстраційному, проте відкритому й діалогічному, режимі. Так, скажімо, в перший день ігротехніки в основному вели за собою інших учасників гри; в ході другого пленарного засідання вони фактично повністю забезпечували критичну позицію в оцінці доповідей від груп. Тим самим основна лінія ігрової взаємодії і конфліктного напруження складалася не між гравцями, а на осі «ігротехніки – гравці». На рівні групової роботи, принаймні у двох із трьох груп (головно 3 і 4 дні), був отриманий певний позитивний ефект. Сталося немов би розморожування більшості учасників, які виявилися здатними вийти за звичні рамки, визначити своє місце у більш широкому контексті цілісної діяльності, виявити проблеми, накреслити шляхи їх вирішення і навіть заявити про свою відповідальність за їх реалізацію.

Досить активно відбувалася внутрішньогрупова комунікація як під час тематичних проблематизацій, так і у процесі пошуку і програмування розв'язків проблем і задач, вироблення пропозицій і рефлексивних самозвітів гравців.

Окремо зазначимо, що переважна більшість гравців, відзначаючи надзвичайно напружений для себе характер ігрових процесів, дали високу позитивну оцінку результатів даної гри і можливостей гри для постановки і вирішення найскладніших проблем. Більш того, надалі гравці прагнули взяти участь у наступних іграх, а окремі з викладачів здійснювали спроби самостійно провести подібні ігри.